

„A FÖLD NEM TUD FUTNI”

Rendszerváltás vidéken

„A FÖLD NEM TUD FUTNI”

RENDSZERVÁLTÁS VIDÉKEN

SZERKESZTETTE
Ö. KOVÁCS JÓZSEF ÉS
SCHLETT ANDRÁS

RETÖRKI!

Rendszerváltás Történetét Kutató
Intézet és Levéltár

NEB

NEMZETI EMLÉKEZET BIZOTTSÁGA

**Budapest
2022**

© RETÖRKI, NEB, 2022

© Szerzők, 2022

ISBN 978-615-81311-9-3

A címlapon

Kiadja a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár
és a

Nemzeti Emlékezet Bizottsága

Felelős kiadó: Nyári Gábor és

Nyomdai előkészítés:

Vezető:

Olvasószerkesztő: Hradeczky Moni

Lektor: Szarvák Tibor (PhD)

Borító:

Tördelés: Házi Balázs

Nyomdai munka:

Felelős vezető:

Tartalomjegyzék

Előszó..... 7

KÖZELÍTÉSMÓDOK

Ö. Kovács József: A rendszerváltozás vidéki tapasztalattörténeti előzményei 11

Schlett András: Szempontok a földkárptólás helyi
folyamatainak vizsgálatához a rendszerváltás időszakában 35

SOKKATHÁSOK ÉS TÁRSADALMI ALKALMAZKODÁS A HELYI ÉLETVILÁGOKBAN

Kovács Teréz: A mezőgazdaság kollektivizálása és dekollektivizálása
Magyarországon a 20. század második felében 57

Csapai János: Egy sárközi település földhasználatának
változásai a 20. század második felében. 83

Nagy Netta: A kényszerkollektivizálástól a kárptólásig.
Tapasztalattörténetek homokhátsági településekről 119

Kurucz Réka: A szőlőhegy szerepe az átalakuló parasztság
társadalmában és gazdálkodásában 1945-től napjainkig
a Villányi-hegység nyugati felén 145

Rigó Róbert: „Fölül szocialista, alul maszek”. Szakszövetkezetek
a Homokhátságon, a bócsai Szőlőskert Szakszövetkezet példája 173

Bertalan Péter: Rendszercsőd. Egy vállalat története a
dokumentumok tükrében 211

Saad József: Hortobágyra emlékezve és emlékeztetve. Az alföldi
„telepes” táborokra emlékezés esete az emlékezetpolitikával 253

Csikós Gábor: „Sokáig nem bírják ezt a munkát”. A kommunista
projekt társadalmi költségei 293

LEHŰTÖTT ÁLMOK

Péntek Nándor – Ritter György: „Minden abbéli remény elvész,
hogy ismét visszaállíthassuk [...] a középparaszti réteget”.
Földkárptólási ügyek a Földművelésügyi Minisztériumban 313

Eitler Ágnes: A vágyott autonómia elvesztése. Az árutermelő
kertészek szerepvállalása a rendszerváltozás gazdasági,
társadalmi és politikai folyamataiban egy kiskisalföldi településen 355

Sári Zsolt: Egy kiskunsági tanya újjászületése és működése
a rendszerváltoztatás után (Esettanulmány) 383

Kimmel Máté: A rendszerváltoztatás tapasztalattörténete
egy összevont tanyatelepülésen – Imrehegy 405

Örsi Julianna: Az 1989–1990. évi rendszerváltoztatás Túrkevéjén és
a Nagykunságban 427

Kis József: A palackból kiengedett szellem. Az MDF miskolci szervezetének kialakulása	445
Falusi Norbert: Válságállapot és átalakuló nyilvánosság Bács-Kiskun megyében és Kecskeméten az 1980-as évek második felében	473
Tóth Ágnes: „nemzetiségünk érdekében ez ma a legfontosabb dolog, amit tehetünk”. A magyarországi németek személyi kárpótlásának néhány kérdése (1989–1992)	493
Bezerédi Imre – Hegedűs Judit: Rendszerváltás rendőrszemmel	513

HALMOZOTT HÁTRÁNYOK

Kurucz Ildikó – Bódi Ferenc – Fekete Attila – Kurucz Réka: Faluközösségek, tanácsok, önkormányzatok Magyarországon	529
Bódi Ferenc – Fekete Attila – Bódi Máttyás: Önkormányzatiság és helyi szociális ellátórendszer (LOSS) a rendszerváltás időszakában (1990–2002)	551
Bódi Ferenc – Farkas Jenő Zsolt – Fekete Attila: Járadékos ország születése. A falvak és vidéki térségek elszegényedése és ennek szociokulturális, politikai következményei az 1990-es években	587
Bódi Ferenc – Fekete Attila: A tartós munkanélküliség alakulása a kilencvenes években	611

KITEKINTÉS

Cservenka Ferdinánd – Galambos István: Földindulások időmetszetekben Kiskőrösön és Galántán a 20. században	635
Oláh Sándor: A rendszerváltás konfliktusai egy székelyföldi kistáj társadalmában	673
Borbély Sándor: Gazdasági adaptáció és egyéni boldogulási stratégiák egy szatmári sváb faluban a poszt szocializmus éveiben	693
Szilágyi Levente: Mezőgazdasági társulások szatmári sváb falvakban a rendszerváltozástól napjainkig	737
A kötet szerzői	767
Földrajzi- és helynévmutató	769

Borbély Sándor

Gazdasági adaptáció és egyéni boldogulási stratégiák egy szatmári sváb faluban a posztszocializmus éveiben

Tanulmányom egy mikroszintű gazdaságantropológiai vizsgálat első kutatási tapasztalatait, részeredményeit foglalja össze.¹ A 2018-ban elkezdett s – kisebb megszakításokkal – mintegy négyhetes terepmunkán és empirikus adatgyűjtésen alapuló kutatás több szatmári sváb település² kortárs állapotviszonyainak vizsgálatára koncentrált, különös hangsúlyt fektetve a helyi közösségek rendszerváltás utáni gazdasági, társadalmi, politikai változásfolyamataira.

A tanulmány a kutatásban érintett települések közül egyetlen erdélyi faluval (Mezőfény) foglalkozik. Az elemzés célja, hogy a település agráréríntett csoportjainak a legfontosabb gazdasági stratégiáit és jövedelemszerzési technikáit leírja és az azokat meghatározó történelmi, gazdasági, társadalmi, politikai tényezőket az empirikus társadalomkutatás módszertani eszközeivel értelmezze. Írásomban a következő kérdésekre keresem a választ:

1. A vizsgált faluban a mezőgazdasági termelést végző családok és háztartások a posztszocializmus éveiben milyen gazdasági adaptációs mintákat (repertoárokat), stratégiai megoldásokat alakítottak ki? Az agrártermelésnek milyen jellemzőbb kortárs formái és típusai vannak?
2. A rendszerváltás utáni évtizedekben melyek voltak azok a legfontosabb „külső” strukturális (gazdasági, politikai, társadalmi) és/vagy „belső” lokális (egyéni vagy közösségi szintű) változások, amelyek az egyes

¹ A primer adatgyűjtő, forrásfeltáró és empirikus terepmunkát egy nemzetközi együttműködéssel létrehozott kutatás, a „Párhuzamos ruralitások. A vidékiség mai (lét)formái négy erdélyi kistérségben” című (K 120712) NKFIH-projektben végeztem el. A kézirat megírását az ELKH BTK Néprajztudományi Intézet 57001 témaszámú Lendület-pályázata (LENDULET_2020-56), továbbá a NKE Közép-Európa Kutatóközpont egyéni kutatói (34000/1995/2021 számú) ösztöndíja támogatta.

² 2018. június 20–27. között tizenkét hallgatóval négy szatmári sváb településen (Kaplony, Csanólos, Mezőfény, Mezőpetri) mintegy 250 háztartásban végeztünk kérdőíves adatgyűjtést. A kutatásban Béres Sándor, Csordás Zsolt, Emesz Sára, Gaál Teodóra, Kécsa Veronika, Kész Réka, Kiss Annamária, Labancz Borbála, Molnár Csenge, Pajtkó Vivien, Szabó Rita, Tompos Krisztina (az ELTE BTK Néprajzi Intézet, a DE BTK Néprajzi Tanszéke, a PTE Néprajz–Kulturális Antropológiai Tanszékének hallgatója) vett részt, akiknek köszönetet szeretnék mondani. Ezt követően a három falu közül Mezőfényen 2019 tavaszán és őszén végeztem önállóan rövidebb – először egy, azt követően pedig másfél hetes – terepmunkát. Ennek során – a korábban összeállított kérdőíves adatbázis alapján – összesen 25 narratív életút- és/vagy félig strukturált interjút készítettem Mezőfényen. A tanulmány a három terepmunka során keletkezett jegyzetek, kutatói megfigyelések és narratív elbeszélések tapasztalatainak összegzésére, feldolgozására és elemzésére épít.

háztartásokat és családi mezőgazdasági vállalkozásokat divergens gazdasági stratégiák, illetve összetett adaptációs technikák kidolgozására készítették?

3. Az egyes háztartások egyedi gazdasági stratégiái, jövedelemdiverzifikációs technikái között van-e valamilyen általánosabb (rendszerszintű) kapcsolat?

Romániában – a kelet-közép-európai országok többségéhez hasonlóan – a posztszocialista gazdasági, politikai átmenet, ennek részeként pedig különösen az 1990-es évek első felében kibontakozó foglalkoztatási és megélhetési válság a vidéki, falusi lakosságot arra ösztönözte, hogy a rendelkezésükre álló szűkös erőforrásokat (föld, munkaerő, tőke) egyidejűleg és változatos formában, „kreatív” módon használja fel. Az elmúlt három évtizedben ily módon – és számos egyéb, itt nem részletezhető tényezőnek köszönhetően – a rurális térségekben a családi gazdaságok jövedelemakkumuláló és/vagy túlélési stratégiáinak nagyon összetett, variábilis mintázatai alakultak ki.³ A gazdasági és szociokulturális adaptációnak ezeket a hétköznapi technikáit a nemzetközi szakirodalom rendszerint a „diverzifikáció”, valamint a „pluriaktivitás” fogalmaival ragadja meg.⁴

Az előbbi kifejezés egyik klasszikus és gyakran idézett meghatározása Brian W. Ilbery-től származik. Véleménye szerint a farmok diverzifikációja a mezőgazdasági erőforrások (föld, munkaerő, tőke) olyan kombinálása és átcsoportosítása, amely az adott farmon belül újszerű (a mezőgazdasági háztartás eredeti agrártevékenységétől eltérő) vállalkozások kialakulásához vezet.⁵ Ezeknek a „nem tradicionális” (alternatív) jövedelemszerző stratégiáknak a szerző két nagyobb típusát (strukturális diverzifikáció és mezőgazdasági diverzifikáció) és számos alcsoportját⁶ különböztette meg.

³ Davis, Junior R.: Sustainable non-farm rural livelihood diversification in Romania during transition. *Eastern European Countryside*, 2001/7. 51–67; Peti Lehel: *A falusi gazdálkodás változásai egy erdélyi településen*. Working paper nr. 56. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013; Sofer, Michael – Bordanc, Florica: Opportunities, constraints and pluriactivity in rural Romania during the transition period; preliminary observations. *GeoJournal*, 44. 1998/4. 283–296.

⁴ Vik és McElwee szerint a két fogalom jelentésének határai kissé elmosódtak (blurred), általánosságban azonban elmondható, hogy a szakirodalom a diverzifikációt farmközpontú jövedelemteremtő tevékenységként definiálja, azaz az adott kategóriával a gazdaságon belüli vagy az ahhoz kapcsolódó erőforrások (föld, munkaerő, tőke) átszervezésével kialakult aktivitási formákat jelöli. Ezzel szemben a pluriaktivitás kifejezésen a közigazdaság-tudományi, gazdaságföldrajzi diskurzus elsősorban a farmgazdaságon kívüli tőkeakkumulációs stratégiákat érti. Vik, Jostein – McElwee, Gerard: Diversification and the Entrepreneurial Motivations of Farmers in Norway. *Journal of Small Business Management*, 49. 2011/3. [390–410] 394.

⁵ Ilbery, Brian W.: State-assisted farm diversification in the United Kingdom. In: *Contemporary Rural Systems in Transition*. Eds. Bowler, Ian – Bryant, Christopher – Nellis, Duane. Wallingford, CAB, 1992, [100–116] 102.

⁶ A farmon belüli strukturális, azaz a tradicionális agrártevékenységtől eltérő diverzifikációnak Ilbery a következő altípusait különbözteti meg: 1. turizmus, 2. hozzáadott érték növelése, 3. passzív diverzifikáció. Ezzel szemben a mezőgazdasági diverzifikáció kategóriájába 1. a nem

Ilbery modelljét – a koncepció részleteinek kidolgozatlansága és fogalmi tisztázatlansága miatt – több kritika is érte. Liesbeth Dries és szerzőtársai például – az olasz farmok gazdasági rendszerét vizsgálva – amellet érveltek, hogy a diverzifikáció fogalmából nem zárható ki a farmon kívüli foglalkoztatás (például a külföldi munkavállalás), mivel az egyszersmind nagyon gyakran a farmon belüli alaptevékenységek fenntartásához is fontos gazdasági háttérrel, erőforrásokat biztosít. A mezőgazdasági háztartások farmon belüli és kívüli jövedelmeinek mechanikus szétválasztása eszerint tehát nem lehetséges, tekintettel arra, hogy az említett gazdasági stratégiák között a háztartások szintjén gyakran nem egymást kizáró, hanem inkább korrelatív, azaz kölcsönös függőségi viszonyok figyelhetők meg.⁷

Ezzel szemben Nigel Walford azt hangsúlyozza, hogy a marketing, a feldolgozás, bizonyos szolgáltatások nyújtása vagy az eladó és vásárló közötti intenzív kapcsolattartás, amelyet Ilbery kifejezetten a strukturális diverzifikáció egyik specifikumának vélt, a mezőgazdasági diverzifikáció egyes formáira szintén jellemző. Mint írja: „a definíció szerinti nem konvencionális vállalkozások, különösen a nem élelmiszer jellegű termékek nem rendelkeznek kialakult piacokkal, ezért ezeket a gazdáknak létre kell hozniuk vagy ismeretlen területeken eladási helyszíneket kell keresniük”.⁸

További kritikai érvként hozható fel, hogy az Ilbery meghatározásában szereplő kifejezés, nevezetesen a „nem tradicionális (alternatív) vállalkozások” fogalma – a „tradicionális”, „konvencionális” kategóriákhoz hasonlóan – objektív kritériumok alapján nem határozható meg. Az adott terminusok referenciális jelentése ugyanis, annak eldöntése tehát, hogy hol húzható meg a tradicionális, a kvázi- vagy a nem tradicionális gazdasági aktivitások közötti határvonal (az említett fogalmakkal megnevezett gazdasági jelenségek társadalmi megítélésével együtt) dinamikusan változik. A biogazdálkodást – hogy egyetlen példát említsek csak –, amelyet a szakirodalomban kezdetben a diverzifikáció egyik újszerű formájaként írt le, mára már egyre szélesebb körben ismert és társadalmilag is elfogadott (esetenként több évtizedes múlttal, azaz saját „tradíciókkal” rendelkező) gazdasági praxisnak kell tekintenünk. Az adott ágazat fokozatos státuszváltása jól érzékelteti a gazdasági jelenségek történeti változékonyságából adódó fogalmi, elméleti nehézségeket.⁹

.....
konvencionális vállalkozásokat, 2. az erdei farmot, valamint 3. a mezőgazdasági szerződéskötés különféle eseteit, formáit sorolta. Ilbery, Brian W.: Farm diversification as an adjustment strategy on the urban fringe of the west midlands. *Journal of Rural Studies*, 7. 1991/3. [207–218] 210.

⁷ Dries, Liesbeth – Pasucci, Stefano – Gardebroeck, Cornelis: Diversification in Italian farm systems: Are farmers using interlinked strategies? *New Medit*, 11. 2012/4. [7–15] 8.

⁸ Walford, Nigel: A Past and a Future for Diversification on Farms? Some Evidence from Large-Scale, Commercial Farms in South East Englan. *Geografiska Annaler. Human Geography*, 85. 2003/1. [51–62] 53. Az idegen nyelvű idézeteket – ha másképp nem jelölöm – a saját fordításomban adom meg – B. S.

⁹ Phelan, Chris: *Understanding the farmer: An analysis of the entrepreneurial competencies required for diversification to farm tourism*. PhD dissertation. Manuscript. Preston, UK, Doctor of Philosophy at the University of Central Lancashire, 2014, 35; Walford *i. m.* 2003, 53.

Diverzifikáció kifejezésen – részben a fenti kritikák nyomán – az egyes háztartások mikroszintű erőforrás-gazdálkodási politikájában vagy menedzsmentjében megfigyelhető tudatos modellváltásokat, elmozdulásokat értem. A fogalmat olyan hétköznapi stratégiai cselekvések és gazdasági aktivitási formák jelölésére használom tehát, amelyek segítségével a mezőgazdasági háztartások megpróbálnak alkalmazkodni az új (farmon belüli és kívüli) gazdasági-környezeti változásokhoz, ennek érdekében pedig módosítják korábbi gazdasági magatartásukat és/vagy aktuális jövedelemszerző tevékenységüket.

A „farmok diverzifikációja” – megközelítésem szerint – a vidéki, falusi háztartások gazdasági adaptációjának nagyon fontos, de csupán egyetlen lehetséges (partikuláris) összetevője, ebből a szempontból tehát nem rendszerképző, hanem mindössze rendszeralkotó elem. A családi gazdaságok adaptációs technikái ugyanis – amint arra a szakirodalom is rámutat – nagyon széles skálán mozoghatnak. Magukba foglalhatják például az agrártermelés koncentrációját és intenzifikációját (a földhasználat vagy az állatállomány bővítése, a hozzáadott érték növelése vagy akár más farmerekkel való együttműködés révén); a mezőgazdasági gyakorlatok specializációját (a meglévő kapacitások eloszlásának átalakítása segítségével); az agrártevékenység diverzifikációját; a gazdaságon kívüli formális, informális, illegális jövedelemszerzés különböző technikáit (a nem mezőgazdasági típusú munkavállalást, a farm elhagyását, külső üzleti tevékenységeket, állami és európai uniós kompenzációs kifizetésektől való növekvő függést) éppúgy, mint a mezőgazdasági cselekvések redukcióját, részleges vagy teljes megszüntetését is.¹⁰ De – ahogyan arra Gerard McElwee találónan rámutat – a gazdasági adaptáció részének kell tekintenünk azokat a látszólag negatív (hosszabb távon azonban nemritkán kifizetődő) megoldásokat is, amelyek alapján egy családi gazdaság tagjai külső nyomásra – például egy gazdasági válsághelyzetben – azt a stratégiai döntést hozzák meg, hogy egész egyszerűen nem csinálnak semmit (doing nothing).¹¹

E hétköznapi gazdasági adaptációs technikák vizsgálata során tanulmányom elméleti kiindulópontjának Ian Bowler és szerzőtársai *folyamatközpontú* megközelítését tekintem. Az említett kutatók Anglia észak-pennine-i részén 34

¹⁰ Barbieri, Carla – Mahoney, Edward: Why is diversification an attractive farm adjustment strategy? Insights from Texas farmers and ranchers. *Journal of Rural Studies*, 25. 2009/1. 58–66; Breustedt, Gunnar – Glauben, Thomas: Driving forces behind exiting from farming in Western Europe. *Journal of Agricultural Economics*, 58. 2007/1. 115–127; Meert, Henk – Van Huylenbroeck, Guid – Vernimmen, Tom – Bourgeois, Marie – Van Hecke, Etienne: Farm household survival strategies and diversification on marginal farms. *Journal of Rural Studies*, 21. 2005/1. 81–97; Oude Lansink, Alfons – Van den Berg, Mirella – Huirne, Ruud: Analysis of strategic planning of Dutch pig farmers using a multivariate probit model. *Agricultural Systems*, 78. 2003/1. 73–84; Moreno-Pérez, Olga M. – Arnalte-Alegre Eladio – Ortiz-Miranda, Dionisio: Breaking down the growth of family farms: A case study of an intensive Mediterranean agriculture. *Agricultural Systems*, 104. 2011/6. 500–511; Smith, Rob – McElwee, Gerard – Somerville, Peter: Illegal diversification strategies in the farming community from a UK perspective. *Journal of Rural Studies*, 53. 2017. 122–131.

¹¹ McElwee, Gerard: Farmer's as Entrepreneurs: Developing Competitive Skills. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 11. 2006/3. [187–206] 187.

háztartásban végeztek kérdőíves vizsgálatot.¹² A felvett adatok alapján megállapították, hogy a családi mezőgazdasági vállalkozások hét tipikus fejlődési utat (paths of farm business development) járhatnak be. Eszerint egy lokális társadalomban kialakulhat:

1. A termelés „ipari” modellje, amely a hagyományos mezőgazdasági termékek és szolgáltatások bővítésére, intenzifikációjára és specializációjára épül;
2. A mezőgazdasági erőforrások (beleértve a humántőkét) új, nem hagyományos mezőgazdasági termékekkel vagy szolgáltatásokkal egészülhetnek ki a farmon belül (alternatív mezőgazdasági vállalkozás I.)
3. A mezőgazdasági erőforrások (beleértve a humántőkét) új, nem mezőgazdasági termékekkel és szolgáltatásokkal egészülhetnek ki a farmon belül (alternatív mezőgazdasági vállalkozás II.);
4. A mezőgazdasági erőforrások (beleértve a humántőkét is) átcsoportosításra kerülhetnek a gazdaságon kívüli foglalkoztatás (egyéb jövedelmező tevékenységek) szférájába;
5. Előfordulhat, hogy fennmarad a mezőgazdasági termelés hagyományos modellje;
6. A gazdaság hobbi vagy félig nyugdíjas gazdálkodási stratégiává alakulhat át;
7. Az agrárvállalkozó nyugdíjba vonulhat a gazdálkodásból.

Bowler modellje tehát három – szélesebb értelemben vett – adaptációs és egy status quo stratégiát (adjustment) különböztet meg (ez utóbbi az 5. típus, a tradicionális agrártermelés és életforma fenntartása). Az 1. stratégia a mezőgazdasági termelés koncentrációjának és fokozásának, a következő három (2., 3., 4.) a gazdaság diverzifikálásának, az utolsó kettő (6. és 7.) pedig egy kilépési stratégiának feleltethető meg.¹³ Ezek mindegyike egy nyitott, dinamikus struktúra rendszerelemeit alkotja: a gyakorlatban az említett háztartások egyszerre ugyanis több, különböző magatartási mintát követhetnek.

A tanulmányban elsőként röviden bemutatom a vizsgált települést, valamint az ott élő lakosság néhány – általam karakteresnek vélt – etnodemográfiai, szociális és egyéb jellemzőit. Ezt követően azokkal a fontosabb gazdaság- és társadalomtörténeti változást folyamatokkal (kollektivizálás, munkaerő-migráció, rendszerváltás utáni tulajdontranszformáció) foglalkozom, amelyek – megközelítem szerint – az elmúlt három évtizedben meghatározták a faluban a mezőgazdaság helyzetét és a helyi agrárpiaci viszonyokat. Ezzel összefüggésben a tanulmány második részében – az egyéni gazdálkodói életutakat és vállalkozástörténeteket elemezve – arra vállalkozom, hogy bemutassam a mezőfényi lakosok mikroszintű erőforrás-gazdálkodási stratégiáit, kísérletet

¹² Bowler, Ian – Clark, Gordon – Crockett, Alasdair – Ilbery, Brian – Shaw, Alastair: The development of alternative farm enterprises: A study of family labour farms in the northern Pennines of England. *Journal of Rural Studies*, 12. 1996/3. 285–295.

¹³ Dries – Pasucci – Gardebroek *i. m.* 2012, 9.

téve az egyéni, háztartási és közösségi jövedelemdiverzifikációs technikák, adaptációs gyakorlatok legfontosabb típusainak a bemutatására.

A KUTATÁS HELYSZÍNE

Mezőfény (Foieni) a Szatmári-síkságon, az egykori Ecsedi-lápvidékhez tartozó község, amely Nagykárolytól 10 kilométerre, a megye északnyugati részén található. A hivatalos népszámlálási adatok szerint a település népessége multiethnikus: 2011-ben a faluban összesen 1840 fő élt; ebből 68,8% (1266 fő) magyarnak, 20,8% (384 fő) németnek, 5,6% (104 fő) cigánynak, 3,8% (69 fő) pedig román nemzetiségűnek vallotta magát.¹⁴

A népességstatisztikákból kirajzolódó képet ugyanakkor a terepkutatás tapasztalatai árnyalják. Ez utóbbiak szerint ugyanis a magukat „magyar”-ként identifikáló népesség mögött többnyire nyelvileg asszimilált,¹⁵ erőteljes sváb származástudattal rendelkező személyek állnak.

A történeti adatokból tudható, hogy Mezőfény első sváb lakosai – egy hosszabb és tudatosan szervezett telepítéspolitikai részeként¹⁶ – 1720-ban költöztek be a faluba. E családok többsége azonban a 20. század első negyedére már – a csoporton belüli intenzív akkulturációs folyamatok és nyelvváltás miatt – többes, komplex (magyar-sváb) nemzeti-etnikai kötődésekkel rendelkezett. Az országos népszámlálások – gyakorlatilag a modern kori anyanyelvi és nemzetiségi statisztikák kezdetétől – ezt a népességet időről időre különböző etnikai-nyelvi csoportok képviselőiként regisztrálták, illetve egymást kizáró etnikai kategóriákban jelenítették meg. A mezőfényi lakosok többsége

¹⁴ Foieni c. / Mezőfény község (Szatmár megye) statisztikai adatai. Etnikai megoszlás (2011). *Erdély etnikai és felekezeti statisztikái a népszámlálási adatok alapján, 1852–2011*. Elérhető: <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=anyanyelvi&id=2251>; (Utolsó letöltés: 2020.11.05.).

¹⁵ A nyelvváltást egyértelműen jelzik a történeti statisztikai adatok. 1930-ban a falu lakosságának (1851 fő) még 53,9%-ának (998 fő) a német, 43,3%-ának (820 fő) a magyar, 1,6% pedig a román (30 fő) volt az anyanyelve. *Statisztikai kéziratok közlemények. Az 1930. évi román népszámlálás anyanyelvi (nem nemzetiségi) adatai. II/b.* Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1940, 77. Elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_kulfold_roman_1930_02/?pg=0&layout=s (Utolsó letöltés: 2021.04.01.). Ezzel szemben az arányok 2011-re teljesen megváltoztak: ekkor már ugyanis az össznépességnek (1840 fő) csupán töredéke, 0,2%-a (5 fő) jelölte meg a németet, 3,4% (63 fő) pedig a románt anyanyelveként. A faluban élők abszolút többsége, 95,3% (1755 fő) már magyar anyanyelvű volt. Foieni c. / Mezőfény község (Szatmár megye) statisztikai adatai. Anyanyelvi megoszlás (2011). *Erdély etnikai és felekezeti statisztikái a népszámlálási adatok alapján, 1852–2011*. Elérhető: <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=anyanyelvi&id=2251> (Utolsó letöltés: 2020.11.05.).

¹⁶ A szatmári svábok betelepítésében – a vidék egykori földesura – gróf Károlyi Sándor játszott kiemelkedő szerepet, aki elnéptelenedett birtokaira elsősorban Németország délnyugati részéből (Württembergből) toborzott telepeseket a 18. század első felében. A gróf és utódainak tudatos telepítéspolitikájaként alig több mint száz év leforgása alatt Nagykároly és Szatmárnémeti térségében összesen 31, részben vagy egészében svábok által lakott település jött létre. Az első betelepített falu Csanámos (1712), az utolsó pedig Tasnádfürdő (1815) volt. Baumgartner Bernadette: *Kisebbség a kisebbségben: a Szatmár megyei németek a két világháború között, 1918–1940*. Budapest, Kriterion, 2012.

azonban saját, multiplikatív kulturális-nemzeti kötődéseit ma is egy köztes, átmeneti vagy hibrid fogalommal, a „sváb-magyar” kifejezéssel határozza meg.¹⁷ Ezzel a helyi társadalomban egyszerre utalnak egyrészt a rendszer-váltás utáni etnikai-nemzetiségi megújulási mozgalom hatására felértékelődő sváb származástudatra, másrészt a magyar nemzeti-kulturális identitáshoz fűződő szoros kötődések lokális jelentőségére is.¹⁸

A falu 20. századi történetének meghatározó eseményei közül kiemelkedő jelentősége van a sváb lakosok 1945-ös deportálásának,¹⁹ valamint az 1980-as évek végétől kibontakozó nemzetközi elvándorlás folyamatának. Ez utóbbi kapcsán tudható, hogy a település lakossága 1977 és 1992 között 12,4%-kal (291 fő), 1992 és 2011 között pedig további 10,3%-kal (171 fő) csökkent, amiben kétségtelenül az egyik legfontosabb szerepet a Németország felé irányuló etnikai migráció (return migration) játszotta.²⁰ A helyiek elmon-

.....
¹⁷ A többes, divergens etnikai-nemzetiségi kötődés, továbbá a „külső” kategorizáció és „belső” identifikáció jelenségéből adódó módszertani, ismeretelméleti, fogalmi problémák kapcsán lásd Beck-Gernsheim, Elisabeth: Fekete zsidók és görög németek. Az etnikai besorolás kérdése a globalizáció korában. *Fordulat*, 2011/15. 28–71; Tátrai Patrik – Erőss Ágnes – Kovály Katalin: „A görögök magyar nyelvű ukránok.” Az etnikai identifikáció és kategorizáció változó mintázatai a kárpátjai magyar szórványban. *Regio*, 28. 2020/1. 106–137.

¹⁸ A „sváb-magyar” kifejezés összetett – a kulturális identitás, az életmód, a tradicionális szokás-gyakorlatok különféle dimenzióin keresztül artikulálódó – jelentéseit nagyon plasztikusan ábrázolja a következő interjúrészlet: „B. S.: Mit jelent Mezőfényen a »sváb-magyar« kifejezés? T. T.: Hát azt, hogy az őseink svábok, a kultúránk már magyar, mert az 1800-as évek végén – mondjuk meg őszintén – magyarosítás zajlott. A kulturális kötődés azt jelenti, ahogy az iskolában tanultuk: Petőfin és Aranyon nőttünk fel, nem Goethén. Volt német iskola a két világháború között, de abból – a háború után – nem lett még egyszer. Károlyba van, Fényen maradt a magyar oktatás. B. S.: És a »sváb« kötődés – a származástudaton kívül – a hétköznapi napokban miben nyilvánul meg? T. T.: Hát a hagyományokba főképpen, meg az életvitelben. Az, hogy mi például strudlit eszünk, vagy nudlit, csőrögét eszünk. Vagy a dísznót hogy vágja le az ember; a hentes tudja, hogy sváb módon, nem perzseli, hanem forrázza. Most már perzselik itt is... Meg hogy hogy pácolja, mert teljesen más módon, fokhagymás lében pácolja azt a szalonnát is. Sehoh nem csinálnak ilyet.” (60 éves férfi, Mezőfény) Az adatközlők anonimitásának védelme és megőrzése érdekében az interjúalanyok személyes adatait nem közlöm, jelölésükre a szövegben fiktív monogramokat vagy keresztnéveket használok, illetve ahol az szükséges, az idézett elbeszélések végén mindössze életkorukat, nemüket és születési helyüket tüntetem fel.

¹⁹ A Nagykároly és Szatmárnémeti környéki falvak közül – Tasnád és Kaplony után – Mezőfényről deportálták a legtöbb lakost német/sváb származása miatt. A faluból 1945 januárjában – Merli Rudolf, egykori mezőfényi plébános helytörténeti munkája szerint – Ukrajnába, valamint a Szovjetunió különböző területeire 315 főt vittek málenkij robotra. Az elhurcoltak közül 63 fő nem tért vissza. (Merli Rudolf: *Mezőfény története*. H. n., K. n. [magánkiadás], 2001, 140.) Egy másik szerző, Boros Ernő a deportált mezőfényi svábokat összesítő névsorában 320 elhurcolt és 73 fogságban elhunyt személy adatait közli. (Boros Ernő: *A szatmári svábok deportálásának története*. Nagykároly, K. n. [magánkiadás], 2010, 275–278.)

²⁰ Az etnikai migráció fogalmához lásd Giorgi, Liana – Pohoryles, Ronald – Pohoryles-Drexel, Sabine – Schmid, Gabriele: The Internal logic and contradictions of migration control: an excursion into theory and practice in relation to East-West migration. *Innovation*, 5. 1992/3. 25–37; Fassmann, Heinz – Münz, Rainer: European East-West Migration, 1945–1992. *The International Migration Review*, 28. 1994/3. 520–538; Brubaker, Rogers: Migrations of ethnic

dása szerint a kilencvenes években elköltöző családok miatt „most hiányzik egy korosztály a faluból”, „olyan, mintha lenne a generációk között egy kimaradás, egy szakadás”. A nemzetközi migráció hatására megváltozott a település népeség reprodukciós képessége is, amit – egyéb források hiányában – jól szemléltetnek például a helyi iskola beiskolázási adatai is. A 2017–2018-as – terepmunkámat megelőző – tanévben az említett oktatási intézményben összesen 135 gyerek tanult, ami a rendszerváltás előtti – az 1987–1988. évi – adatokhoz viszonyítva csaknem 56,1%-os visszaesést mutat.²¹ Ezt a negatív összképet azonban némiképp árnyalja, hogy az utóbbi években egyre inkább növekszik a településre (főként a környező városközpontokból és agglomerációból érkező) beköltözők aránya. Ez a tendencia – ha teljesen megfordítani nem is tudta, de – jelentősen mérsékelte ugyanis a természetes fogyásból, az elvándorlásból és az elöregedésből eredő demográfiai csökkenést.

A településkép – az épített környezet, a lakóházak rendezettsége – a sváb községekre jellemző „módos”, „gazdag” falu benyomását kelti, ami vonzerőt jelent a környező (magas ingatlanárakkal jellemezhető) városközpontok lakói, illetve az ott élő fiatalok számára. Ez utóbbit az is elősegíti, hogy a falu viszonylag fejlett infrastruktúrával rendelkezik. A rendszerváltás előtt létrehozott közintézmények (80 férőhelyes óvoda, nyolcosztályos iskola, orvosi rendelő, művelődési ház, polgármesteri hivatal) az elmúlt években teljes körű felújításon estek át. A 2000-es évek végétől – főként európai uniós támogatásokból – a településen számos gazdasági fejlesztést és intézményi beruházást hajtottak végre (új idősek otthonát, sportcsarnokot, műfüves pályát építettek, 2014-ben fejezték be a falut Nagykárolyal összekötő közút újjáépítését, 2018 őszén – terepmunkám idején – vette kezdetét a település járdarendszerének, vízelvezető árkaiknak, közttereinek a teljes körű rekonstrukciója is.)

A mintegy 2000 fős településen 2017-ben – a helyi önkormányzat adatai szerint – mindössze 63 fő²² részesült szociális ellátásban; ebből hozzávetőleg csupán 20 fő volt halmozottan hátrányos helyzetű (11 fő házi gondozásra szorult, két fő mozgássérült volt, a többiek egyéb okokból – rendezetlen családi háttér, szenvedélybeteg stb. – kényszerültek szociális ellátásra). Az igényjogosultak döntő többsége – a szociális ügyekkel foglalkozó referens szerint 99%-a – a mezőfényi roma kisebbséghez tartozik.

.....
 unmixing in the „New Europe”. *International Migration Review*, 32. 1998/4. 1047–1065; Okólski, Marek: Regional dimension of international migration in Central and Eastern Europe. *Genus*, 1998/1–2. 11–36. Merli Rudolf 2000-ben felvett háztartási cenzusa szerint – a rendszerváltás utáni első évtizedben – Mezőfényről Németországba összesen 420 fő vándorolt ki. Az érintett háztartások adatait (a kiköltöző családok és családtagok nevét, létszámát, házszámát) a szerző jegyzékben közli. Merli *i. m.* 2001, 340–343.

²¹ A beiskolázási adatokat lásd Merli *i. m.* 2001, 227.

²² Ezek között – az önkormányzat adatai szerint – egyfős háztartás öt, kétszemélyes háztartás tizenegy, háromfős nyolc, négyfős pedig mindössze három található. A segély folyósításának egyik feltétele – háztartásnagyság szerint eltérő mértékben meghatározott – havi közmunka, amely alól a hét éven aluli gyermekkel vagy tartós betegséggel élő személyek felmentést kapnak.

GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK: KOLLEKTÍV GAZDÁLKODÁS AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS ÉVEIBEN

A szatmári sváb települések 1945 utáni első évtizedeinek – vagyis a beszo-
gáltatási rendszer, az adóemelés, a földosztás, a vagyon- és földelkobzás,
a „kuláktalanítás”, az erőszakos kollektivizálás stb. éveinek – történeti rekon-
struálásához (a kutatás jelenlegi fázisában) nem állnak rendelkezésre pontos és
részletes adatok.

A településen készített interjúk és töredékes információk alapján annyi
azonban talán így is elmondható, hogy a mezőgazdaság szocialista átszerve-
zése (a magántulajdon- és az autonóm egyéni gazdasági termelés felszámolá-
sa) a kifejezetten agrártermeléssel foglalkozó nemzetiségi (szatmári sváb)
lakosság körében a szokásosnál is lassabban, vontatottabban ment végbe.²³
A korabeli (kortárs) beszámolók közül erre utal például a *Romániai Magyar*
Szó 1956. április 12.-i számának egyik cikke is. Ebben a szerző – a közös
gazdálkodás hasznosságát, illetve a szocialista nagyüzemi gazdasági előnyeit
és „felsőbbrendűségét” propagálva – arról számolt be, hogy a Nagykárolyi
járáshoz tartozó falvakban „a mezőgazdaság [szocialista – B. S.] átalakítása
lassú ütemben bontakozott ki. Hónapok teltek el például tavaly és tavaly-
előtt is anélkül, hogy a rajonban kollektív gazdaság vagy társulás alakult volna.
Pedig a börvelyi, mezőpetri, kismajtényi kollektivisták, csomaközi társulások és
más szocialista egységek tagjainak jóléte több faluban sok egyéni földművest
gondolkoztatott meg. [...] Az állami és pártszervek azonban több községben
csak kampányszerűen foglalkoztak a mezőgazdaság szocialista szekto-
rának kiszélesítésével. Némely helyen pedig (például Mezőfényen) azon elv
alapján, hogy „itt egyhamar úgysem török meg a jég”, nem is igen próbálkoztak
nagyüzemi gazdaságot szervezni”.²⁴

A romániai kollektivizálás harmadik (utolsó) szakaszában azonban –
a Román Munkáspárt (RMP) II. pártkongresszusa (1955. december 23–28.) után
– a mezőgazdaság átszervezésének folyamata ebben a régióban is új lendü-
letet kapott. Bár úgynevezett TOZ típusú mezőgazdasági társulást – a helyiek
emlékezte szerint – már 1952-ben is létrehoztak a faluban („nem sok tagja
vót, 50 hektáron, ha dógóztak”),²⁵ ám csak az ötvenes évek második felétől

²³ Az 1945 utáni gazdasági, politikai, társadalmi, kulturális transzformációs folyamatban
a vegyes etnikai összetételű településeken a nemzeti hovatartozás – a diktatórikus hatalom
nézőpontjából – egyfajta diszkvalifikációs szempontként jelent meg. Ezzel kapcsolatban lásd
Tóth Ágnes: Megfigyelési szempontok és megfigyeltek egy több nemzetiségű községben
(Vaskút, 1950–1957). *Történelmi Szemle*, 56. 2014/2. 251–268; Varga Zsuzsanna: Ki a veszé-
lyesebb ellenség: a „kulák” vagy a kétlaki? Egy makacs nógrádi falu és a kollektivizálás,
1949–1953. In: Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában. Szerk. Horváth
Sándor – Ö. Kovács József. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2015, 51–77.

²⁴ Deme János: Közös gazdálkodás – több kenyér. *Előre. A Román Népköztársaság*
Néptanácsának lapja, 10. 1956.04.12. 3.

²⁵ A TOZ típusú mezőgazdasági társulások alapítását a Román Munkáspárt Központi
Bizottsága 1951. szeptember 18-i határozata rendelte el. Hotárarea CC al PMR din 18

vett nagyobb lendületet a régióban az agrártermelés különböző „szocialista” egységeinek – vagyis az a) állami gazdaságoknak, b) a kollektív gazdaságoknak, valamint c) a mezőgazdasági társulásoknak – a megszervezése és intézményes megerősítése. Ennek a folyamatnak az eredményeként 1958 végéig a Nagykárolyi járás falvaiban 16 kollektív gazdaságot (1991 családdal és 6908 hektár földdel), egy mezőgazdasági termelőszövetkezetet (52 családdal, 2007 hektár földterülettel) és 60 mezőgazdasági társulást (6088 családdal és 13 150 hektár földdel) hoztak létre. Az ötvenes évek végére így a régióban összesen 77 szövetkezeti mezőgazdasági egység működött, amelynek tagságához 7131 család tartozott. A gyors és erőltetett kollektivizálás ellenére azonban a szövetkezeti formában művelt földek összterülete nem haladta meg a 20 265 hektárt, ami a régió mezőgazdaságilag hasznosítható termőterületeinek alig több mint harmadát (36,9%-át) tette ki.²⁶

Ugyanebben az időszakban, 1958 végéig – alig egy-két év leforgása alatt – Mezőfényen is négy, egymással párhuzamosan működő mezőgazdasági társulást hoztak létre. Ennek tagságához 470 család/háztartás tartozott, amelynek tagjai 1029 hektár szántó- és 60 hektár kaszálóterületen gazdálkodtak. Ezt a négy társulást 1959 augusztusában vonták össze egyetlen kollektív mezőgazdasági üzemmé. (Az integrációt követően „újabb 60 család lépett be a kollektívába 117 hektár területtel”.²⁷) A magántulajdon és az autonóm gazdálkodás felszámolása ellen tiltakozó helyi lakosság ellenállását – ahogy a legtöbb erdélyi és magyarországi vidéki településen is – fizikai erőszakkal, vagyonekobzással, vegzálassal törték meg.²⁸ Az egyik mezőfényi lakos visszaemlékezése szerint: „A környéken az utolsó volt ez a falu, ahol megalapították a kollektívet. Fényen három embert bezártak a börtönbe, mert ahogy se hajlott senki. Ezekről elvették a földet, elkommisztálták, hogy átadjuk a károlyi kollektívának, csak azért, hogy piszkálják őket. A kulákokat ölték a maximumig. Vót olyan kulák, itt van, az egyik a szomszédunk vót, aki 22 hektár földön dógoztak, egy hattagú család, és nem vitt haza egy mázsa búzát se. És akkor felszóltak, mondtak talán olyat is, amit nem kellett vón, és akkor három embert bezártak

.....
 szeptembrie 1950. *Scănteia* (2146 sz.) 1951. szeptember 18., 1–2. Ez a szervezeti forma – szemben a kollektív gazdasággal – lehetővé tette a magántulajdont (a föld, az igásállatok és a termelési eszközök egy része vagy teljes egésze a gazdáknál maradhatott), és csupán a kollektív termelést (a földek tagosítását, a fontosabb mezőgazdasági munkálatok közös elvégzését) írta elő. László Márton: A kollektivizálás menetrendje és modelljei Székelyföldön. *Korall*, 10. 2009/36. [55–84] 60.

²⁶ Kovács Zsigmond: Eredmények és tennivalók a mezőgazdaság szocialista átalakításában Nagykároly rajonban. *Előre. A Román Népköztársaság Néptanácsának lapja*, 12. 1958.09.26. 2.

²⁷ Életerős mezőgazdasági társulásokat. *Előre. A Román Népköztársaság Néptanácsának lapja*, 13. 1959.11.17. 1.

²⁸ Az erőszakot mint a kommunista rezsim és politikai hatalom intézményesítésének egyik legalapvetőbb eszközét a kollektivizálás kapcsán részletesen vizsgálja Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*. Budapest, Korall, Társadalomtörténeti monográfiák 3., 2012; Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában. *i. m.*, 2015.

a börtönbe. És akkor egy hónap alatt a falunak a 80–90%-a bement a kollektívbe.” (80 éves férfi, Mezőfény)

Az újonnan létrehozott mezőfényi „Augusztus 23.” nevű kollektív gazdaság – amint az egy korabeli, propagandisztikus híradásból tudható – „már az első nap 82 fejőstehenet, 131 merinói juhot, 167 lovat, 30 vetőgépet, sok-sok szekeret, 72 000 lej készpénzt stb. magába foglaló állóalappal indult útnak, vagyis: gazdaságilag és szervezetenként erős társulások tagjai alkottak kollektív gazdaságot, olyan társulásoké, melyek bizonyosságot szolgáltatnak arra nézve, hogy az igazi felemelkedés, a jólét falvainkon a párt mutatta úton – a szocialista mezőgazdálkodás útján valósítható meg”.²⁹

A helyi agrártermelésnek ezek (az 1960-as évek elején kialakult) szervezeti keretei lényegében a rendszerváltás időpontjáig fennmaradtak. A mezőfényi térsz mindvégig egy kifejezetten agrárprofilú, elsősorban szántóföldi növénytermesztéssel és nagyüzemi állattartással (szarvasmarha-, juh- és sertés-tenyésztéssel) foglalkozó kollektív gazdaság volt,³⁰ amely az 1970–1980-as években összesen mintegy 340–370 főnek biztosított megélhetést. Az alkalmazottak többsége a primer termelő szektorban (a növénytermesztésben 240 fő, az állattenyésztésben 80–100 fő), kisebb része (10–20 fő) pedig a gazdasághoz tartozó ipari üzemekben (lakatos-, kovács-, asztalos- és kerékgyártóműhelyben) dolgozott. Az ipari mezőgazdasági termelés technikai feltételeit – kombájn, traktor, tehergépkocsi és egyéb mezőgazdasági nagygépeket – a mezőfényi kollektív gazdaságtól területileg és szervezetenként is elkülönülő helyi gépjavító telep (lokális szóhasználat szerint: „Szemete”)³¹ biztosította, ahol a rendszerváltás előtt mintegy 20 fő dolgozott, és amely az állami gép- és traktorállomás országos hálózatához (ezen belül a járási, a nagykárolyi központhoz) tartozott.

Az 1970-es évek elejétől a munkaképes korú népesség egy része – főként a fiatalabb korosztály tagjai – a közeli térségközpontok (Szatmárnémeti és Nagykároly) ipartelepein vállalt munkát (kekszgyár, textilgyár, kendergyár, bútorgyár, gép- és vasgyár, konzervgyár, tejporgyár, cukorgyár), ahová a lakosság napi rendszerességgel ingázott, illetve járt dolgozni.³²

²⁹ Életerős mezőgazdasági társulásokat. *Előre. A Román Népköztársaság Néptanácsának lapja*, 13. 1959.11.17. 1.

³⁰ Szekernyés László – az Új Élet képes újság egyik szerzője – 1971-ben készült helyszíni riportjában a mezőfényi gazdaságot jellemezve többek között a következőket írja: „A gazdaság nem tartozik a legnagyobbak közé. 1400 hektár szántó, 93 hektár kaszáló, 111 hektár gyümölcsös, 38 hektár zöldséges. Ezek a fontosabb földek. 850-900 szarvasmarhát, 1100-1150 disznót, 1500 merinói juhot gondoznak. Állandóan a tollamra kívánczik a szó, és végül be is lopja magát a noteszbe: mintagazdaság.” Szekernyés László: Fény a mezőn. *Új Élet*, 14. 1971/24/314. 5.

³¹ A „Szemete” eredetileg egy román nyelvű betűszó (S. M. T = Stațiuni de Mașini și Tractoare, azaz az „Autó- és Traktorállomás” jelentésű kifejezés) lokális népnyelvi vagy köznyelvi formája.

³² Szilágyi Levente a rendszerváltás előtti mezőfényi lakosság városi munkaerő-migrációját – a településen végzett kutatásai alapján – nem tartja jelentősnek, mivel, mint írja, a helyi „térszerek tőkeerősek és jövedelmezőek voltak, a városok felé irányuló ipari munkamigráció a szomszédos magyar és román falvakhoz képest kevésbé volt jellemző”. Szilágyi

GAZDASÁGI STRATÉGIÁK A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

Mezőfényen a rendszerváltást követő piaci gazdasági, társadalmi, politikai átmenetben az egyes lokális agrártermeléssel foglalkozó csoportok eltérő frakciói jöttek létre, amelyek a helyi társadalomban az elmúlt három évtizedben a gazdasági adaptáció változatos megoldásait és stratégiáit alakították ki. A továbbiakban e csoportok divergens gazdasági stratégiáit (birtok- és tulajdonviszonyait, földhasználati módjait, üzemformáit stb.) kívánom bemutatni.

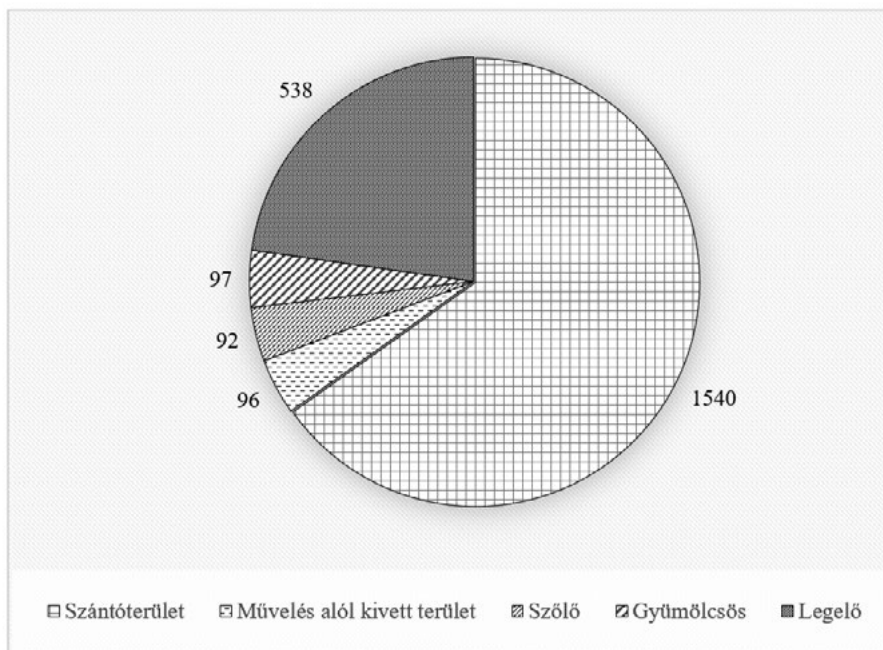
Társas gazdálkodás

A rendszerváltás után a településen két agráripari tevékenységet folytató társas gazdaság jött létre. Az egyik az úgynevezett Agrofieni (lokális szóhasználat szerint: „Nagytársulás”), amit az egykori mezőfényi téesz jogutódjaként alapítottak 1992-ben. A másik cég az Agromec (ezt a helyiek „Kistársulás”-ként tartják számon). Ez a korábbi téeszt kiszolgáló, eredetileg állami tulajdonban lévő gépállomás átszervezésével keletkezett és mai formájában 1996-tól működik.

A faluban mindkét társas gazdaságot az adott cégek jogelődjét vezető, szocializmus kori adminisztratív-hatalmi elit (téeszelnök, mérnökök, gépállomás-vezetők stb.) kezdeményezésére hozták létre. Az Agrofieninél – az elmúlt években bekövetkezett személycserék ellenére – a 11 fős vezetőségből jelenleg is öt, az Agromecnél négy főből három olyan testületi tag, aki a rendszerváltás előtti hivatali-szakértelmiségi elithez tartozott. Ez a *posztoszocialista agrármenedzseri réteg* a mai napig meghatározza a két társas gazdaság – ezen

.....

Levente: „Ez a mi bankunk”. A mezőgazdasági társulások és funkcióik ma két szatmári faluban. *Korunk*, 2020/4. [25–37] 30. Az általam készített interjúkból azonban ettől eltérő kép rajzolódik ki. Eszerint az 1970-es évektől a helyi lakosság munkavállalási célú ingázását számos tényező (a falu ipari alulfejlettsége, a népesség dinamikus növekedése, az alacsony agrárjövödelmek, a mezőgazdaságilag művelhető területek relatíve [népességgarányosan] kis mérete) motiválta. Az egyik – korábban Nagykarolyban ipari munkásként dolgozó – interjúalany szerint: „A munkások száma a kollektívbe minden évbe kevesebb lett az 1970-es, 1980-as évektől, mert a fiatalok elmentek gyárakba dolgozni. Természetes volt nekünk, hogy ingázni kell. A nyolc osztályt elvégeztük Fényen, utána mindenki járt ingázni. Járt a busz, rendes buszjárat volt, meg volt, amikor semmi nem járt, akkor gyalog mentünk télen a hóba.” (60 éves nő, Mezőfény) Ezt támasztják alá egyébként a történeti források is. Az egyik korabeli újságcikk szerint például Gyarmati János, a mezőfényi gazdaság pártalapszervezetének titkára már 1960-ban is – tehát a kollektivizáció első évét követően (!) – elmondta, hogy a faluban „jelenleg a munkaerő foglalkoztatása okozza a legnagyobb gondot. A gazdaság össz-szántóterülete 1510 hektár, a munkaerők száma 1100, vagyis egy főre még másfél hektár szántó se jut. S miként próbálják megoldani a tagság foglalkoztatását? Gyarmati János két szóban válaszol: belterjes gazdálkodással. A gabonafélék termesztése mellett sok munkát igénylő, jól jövedelmező ipari növényeket mint cukorrépat, kendert, mákot, olajos magvakat stb. termesztenek. S nagy területről igyekeznek évente két termést betakarítani. [...] Úgy művelik meg a földet, hogy náluk egy hektár felér kettővel is”. Nagy V. István: Az első év mérlege. *Előre. A Román Népköztársaság Néptanácsának lapja*, 14. 1960.09.03. 2.

1. ábra. A mezőgazdasági területek – művelési ágak szerinti – megoszlása (hektárban, 2018)

Forrás: Mezőfényi Polgármesteri Hivatal Földügyi Osztálya (saját szerkesztés)

keresztül pedig a lokális munkaerőpiac és agrártermelés – mindennapi működését: egyszerre tulajdonosai és alkalmazottai is az általuk létrehozott/vezetett intézményeknek.

Az Agrofieni 870 hektáron, az Agromec pedig 380 hektáron végez nagyüzemi szántógazdálkodást (búza-, árpa-, tritikálé-, tengeri-, napraforgó-, szója-, repce-stb. termesztést). A két társulás együttesen ezáltal a falu mezőgazdaságilag hasznosítható szántóterületének (1540 hektár) összesen mintegy 81,1%-át (1250 hektár) birtokolja és/vagy műveli (1. ábra).

Az agrártermeléshez szükséges gépállomány háromnegyede szintén a két gazdasághoz tartozó gazdák „osztatlan” közös tulajdonában van. Ez a gépállomány – terepkutatásom idején, 2018-ban – 19 régebbi (UTB, TZ típusú), 9 darab újabb (New Holland, Claas Arion) traktorból és 6 (Claas és New Holland) betakarító kombájnából, valamint számos ezekhez tartozó technikai eszközökből, nagygépekből állt. Ebből következően a legutóbbi évekig – néhány egyéni agrárvállalkozó vagy családi gazdaság megerősödéséig – a két társulás végső soron konkurencia nélkül végezte a mezőgazdasági területek gépi bérművelését, monopolizált helyzetével pedig (a helyiek elmondása szerint) nemritkán visszaélt. Az egyik agrárvállalkozó elmondása alapján: „Amíg a Társulásnak volt csak gépje, minden reggel 7-ig kint álltunk bizonyos munkálatért, most majd

gyere, holnap gyere, menj már egy kicsikét. A fényi emberek már megszokták, meg vótak tanítva erre, hogy lehetjük a fejünket, jó van, akkor holnap jövünk reggel. Felülök a biciklire, reggel korán 7 órakor kint vagyok. Na, máma jön a kombáj? Nem. Na, máma jösztek vetni? Nem! Ehhez kellett emberek, akik ebben nőttek fel, ezek most már 70 évesek, vagy kihaltak, halnak kifele. Ez elmúlt. Én fizetek, barátom, azért, hogy most gyere, ha nem, akkor megyek máshova. Ez így működik már a mai világba. Mi azt mondtuk, van mobiltelefon, miért menjek én ki reggel, felhívlak reggel, hogy mi a helyzet. Ezért csináltunk saját vállalkozást és vettünk saját gépeket.” (47 éves férfi, Mezőfény)

A két társas gazdaság profilja, tulajdon- és vagyonszerkezete, lokális jövedelemallokációban játszott szerepe több lényeges eltérést is mutat.

Az Agrofieni például – a tulajdonosok által összeadott földeken végzett agrártermelés mellett – a társas gazdaság tagjainak különböző kiegészítő szolgáltatást is nyújt: malmot, pékséget, vágóhidat tart fenn. Ezenkívül egy jelentősebb jószágállománnyal (130 darab hús-, növendék- és tejelő szarvasmarhával) istállózó állattartást is folytat. A cég egyes üzemegységeiben összesen 40 – többségében helyi – alkalmazott (vezető beosztású szakértelmiségi, irodai dolgozó, gépkezelő, raktáros, munkás) dolgozik. Az Agromec ezzel szemben kizárólag mezőgazdasági termeléssel foglalkozik. Az itt dolgozó 15 fő (agrármérnökök, gépkezelők, kisegítő személyzet) a társas gazdaság saját és bérelt földjeit műveli. Mindezek mellett – a falu lakosainak, az Agrofieninél jóval nagyobb mértékben – gépi szolgáltatást (bérművelést) is végez: a közös tulajdonban lévő gépekkel a társashoz nem tartozó gazdáknak évente körülbelül 150 hektár szántóföldet, valamint 15 hektár kertet dolgoz meg.

A két gazdaság a kezdetektől hivatalosan bejegyzett, jogi személyiséggel rendelkezik; mindkettő részvénytársaság formájában működik. Fontos különbség azonban közöttük, hogy addig, amíg a kisebb társas gazdaság (az Agromec) csak a közös használatba összeadott földek, valamint az éves profitból összevásárolt gépparkot illetően alkot vagyonszössziséget, addig az Agrofieni – a kollektív gazdaság jogutódjaként – a tagok teljes vagyonalapjával rendelkezik. Ennek megfelelően ez utóbbi – szemben a másik céggel – nem csupán az évenkénti termés hozam vagy a bérelt földek után járó osztalék összegét fizeti ki,³³ hanem részesedést ad a tulajdonosoknak a rendszerváltáskor „bent hagyott” teljes állóalap – vagyis az egykori téesztagokat megillető ingó és ingatlan vagyon (földterület, épületrész, állat, gépek, eszközök stb.) vagyoneértéke – után is.

.....
³³ A tulajdonosok a megtermelt növénykultúrákból (búza, tengeri, tritikálé) meghatározott mértékben – pénzben vagy természetben – részesedést kapnak. 2018-ban ennek mértéke hektáronként 30% volt, amihez (ugyancsak hektáronként) 30 kiló cukor és 10 liter olaj is járt. A területi alapú támogatást nem a tulajdonos, hanem a földet művelő cég (a társas gazdaság mint jogi személy) veszi igénybe. Az egyik gazdálkodóval készített interjú szerint az adott háztartásnak – a részvények és a család által beadott – 0,74 hektár szántóföld után a társas gazdaság 2018-ban összesen 46 lej (részvényért járó) osztalékot, 30 kiló árpát, 17 kiló cukrot, 6 mázsa búzát, 6 liter olajat, 400 kiló tengerit fizetett/adott.

Az ipari agrártermeléssel foglalkozó két gazdaságban a nyugdíjas vagy nem mezőgazdasági foglalkozású tagok aránya eléri a 90%-ot. E tulajdonosok között a 0,2–2 hektár közötti kisbirtokosok dominanciája a jellemző; csupán néhány gazda/részvényes (az Agrofieninél hét-tíz fő, az Agromechnél három-öt fő) birtokmérete éri el a 8–12 hektárt. A birtokszerkezet elaprózottságát jól érzékelteti, hogy az Agrofieniben mintegy 700, az Agromechnél 200 tulajdonos van, a két társas gazdaságban megművelt földből (összesen 1250 hektárból) egy birtokosra átlagosan így mindössze 1,3 hektár jut.

E kedvezőtlen lokális földpiaci és/vagy földtulajdoni viszonyok kialakulásában több, egymás hatásait kölcsönösen erősítő (politikai, gazdasági és társadalomtörténeti) tényező játszott szerepet. Az egyik kétségtelenül a dekollektivizációt szabályozó összetett és bizonytalan jogi környezet volt, amely – a kelet-közép-európai poszt szocialista utódállamok többségéhez hasonlóan – Romániában is egy ellentmondásos gazdasági átmenetet tett lehetővé.³⁴ Erre jó példa az egyik első, 1991-ben elfogadott romániai földbirtok-restitúciós törvény (1991/18, II. fejezet, 8. cikkely) is, amely ugyan formálisan („papíron”) garantálta a teljes tulajdonjogot, ám az mégis az érintett családok számára az első évtizedben (2000-ig)³⁵ csupán egy részleges tulajdonszerzést tett lehetővé: a visszaigényelhető földterületek nagyságát ugyanis 10 hektárban maximalizálta.³⁶ Emiatt például a vizsgált faluban az 1945 előtti középbirtokos paraszti réteg (például a „kulák”-nak minősített sváb családok vagy azok leszármazottai) a kilencvenes évek elején saját családi magángazdálkodásuk újraindításához nem a teljes (kollektivizált vagy elkobzott) földvagyonnal, hanem annak csak egy meghatározott részével foghatott hozzá.

A birtokszerkezet elaprózódásában azonban a német (sváb) öröklési rend 20. századi átalakulása is meghatározó szerepet játszott. A családi vagyon egyben tartását, akkumulációját szolgáló olyan informális stratégiák, mint például az úgynevezett osztatlan vagy törzsöröklés hagyományos rendje („az elsőszülött örököl mindent, a többi testvér annak a zsellére lett”), a lokális házassági endogámia („a vasúton túl nem házasodunk”) vagy az osztályszempontú partnerszelektációs eljárások („föld vett el földet”, a „vagyon vagyonnal házasodott”) az 1930-as évek végére fokozatosan veszítették el regulatív, a lokális társadalom életvezetési gyakorlatait normatív módon szabályozó

.....
³⁴ Verdery, Katherine: *The Vanishing Hectare: Property and Value in Postsocialist Transylvania*. Ithaca – London, Cornell University Press, 2003; Nölke, Andreas – Vliegenthart, Arjan: *Enlarging the Varieties of Capitalism. The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe*. *World Politics*, 61. 2009/4. 670–702; Swain, Nigel: *Poszt szocialista kapitalizmus*. In: Bartha Eszter–Varga Zsuzsanna (szerk.): *Határon túl. Tanulmánykötet Mark Pittaway (1971–2010) emlékére*. Budapest, L’Harmattan, 2012, 388–413.

³⁵ Ezt a 2000/1. új agrártörvény változtatta meg, amely az igényjogosultak kártalanítását már nem 10, hanem 50 hektárban maximalizálta. Sabates-Wheeler, R.: *Cooperation in the Romanian countryside: an insight into post-Soviet agriculture*. Oxford, Lexington Books, 2005, 23.

³⁶ Sabates-Wheeler *i. m.* 2005, 18.

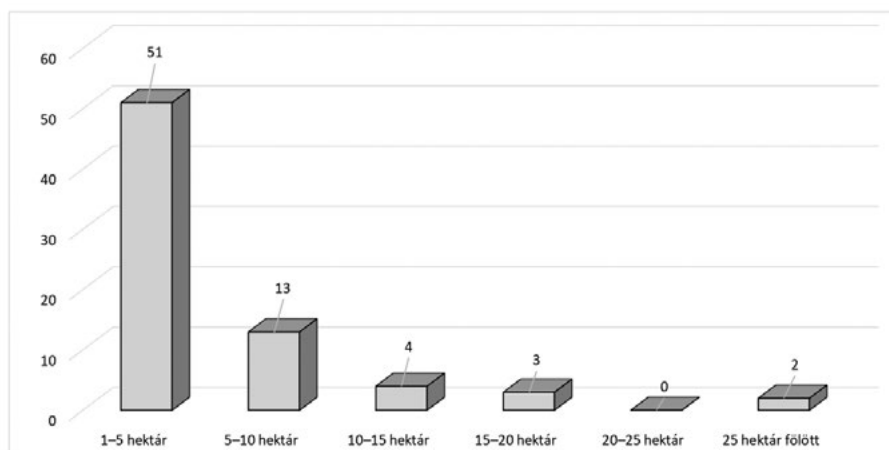
szerepüket a faluban.³⁷ A második világháború előtti években a többgyerekes, jellemzően nagycsaládos sváb háztartásokban az ingó és ingatlan vagyont – a korábbi öröklési rendtől eltérően – már egyenlő részek szerint osztották szét a leszármazottak között, ami a kollektivizálás előtti években is a családi földbirtokok lassú feldarabolódásához vezetett. Így módon az 1990-es években bekövetkezett tulajdontranszformáció – vagyis az egyéni magántulajdon és a családi földbirtokok, birtokrészek visszaadása – az 1950-es évek elejére kialakult kisparcellás birtokstruktúra visszaállítását, részleges restaurációját jelentette. A rendszerváltás után mindez nem csupán megnehezítette, de – sok tekintetben – el is lehetetlenítette önálló, életképes és gazdaságilag rentábilis családi üzemek (újra)alapítását: „Régen hogy volt, még a nagyszüleim idejibe, ott, ha volt is öt-hat gyerek, a nagyobbik kapta az egész birtokot, és a kötelességet, eltartani a szülőket. Én házat kaptam, a szülőkkel együtt, plusz a birtokot. A többi gyerek nem kapott semmit, vagy zsellér lett. Amikor már az apáék voltak, akkor már osztották a birtokot. Például a réteknek nevezett területen most is olyan kicsi parcellák vannak, hogy 1000 négyzetméter egy parcella, amelynek 12 tulajdonosa van, és akkor ott áll parlagon, mert egyik tulajdonos se tud gazdálkodni a másiktól.” (80 éves férfi, Mezőfény)

Ezek a történetileg kialakult birtok- és tulajdonjogi viszonyok az 1990-es évek elejétől strukturálisan meghatározták a magántermelői szektor fejlődését: erőteljesen korlátozták, és korlátozzák jelenleg is az egyéni családi kis- és közepméretű gazdaságok külső (extenzív) növekedési lehetőségeit, üzem- és birtokméretét (2. ábra).³⁸

Ennek megfelelően – a szocialista rezsim összeomlása után – az egyéni családi gazdaságokat összefogó, kooperatív gazdasági organizmusok nagyon fontos szerepet tölthettek be a lokális agrártermelés és agrárpiacok, valamint azok belső működési mechanizmusainak intézményes működtetésben és fenntartásában. A két mezőfényi társas gazdaság egyebek mellett elősegítette

.....
³⁷ Az öröklési rendszerek két különböző típusának – az úgynevezett „törzsöröklésnek”, amely az ingatlanok egyetlen örökös kezére juttatását írja elő, valamint az úgynevezett „egyenlő osztály” gyakorlatának, amely – ellentétben az előbbivel – a leszármazottak közötti egyenlő öröklést határozza meg alapelveként – a kárpát-medencei előfordulásáról, illetve területi jellegzetességeiről jó összefoglalást ad Faragó Tamás: *Demográfia és öröklési rendszer a Kárpát-medencében az első világháború előtt*. In: *KSH NKI Történeti demográfiai évkönyve, 2006–2008*. Budapest, KSH, 2008, 81–122.

³⁸ Biga Agareal és szerzőtársai szerint az egyéni gazdaságok rendkívül kis birtokmérete Romániában az agrártermelés egyik tipikus jellemzője: 2010-ben az átlagos üzemméret 3,45 hektár volt, az összes gazdaságnak pedig mintegy 71%-a csupán 2 hektár alatti földterületen gazdálkodott. Agarwal, Bina – Dobay, Krisztina Melinda – Sabates-Wheeler, Rachel: *Revisiting group farming in a post-socialist economy: The case of Romania*. *Journal of Rural Studies*, 81. 2021. [148–158] 149. Az elmúlt évtizedekben ezért a kooperatív, szövetkezeti vagy csoportos gazdálkodás jelentősége országos szinten is nem csak hogy mindvégig magas volt, de – nem kis részben a nagyüzemi agrárgazdálkodást támogató állami agrárpolitika hatására – jelenleg is folyamatosan növekszik. A szerzők adatai szerint Romániában 2008 és 2018 között mintegy 962 új szövetkezet jött létre, amelyek 77%-a mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozott. Agarwal – Dobay – Sabates-Wheeler *i. m.* 2021, 149–150.

2. ábra. Az 1 hektár feletti birtoknagysággal rendelkező magántermelők megoszlása birtoknagyság szerint (fő, 2018)

Forrás: Mezőfényiesteri Hivatal Földügyi Osztálya (saját szerkesztés)

például a szövetkezeti tagok gazdasági erőforrásokhoz (gépek, hitelek, képzés, információk, tudástőke) való könnyebb hozzáférését, javította alkupozíciójukat a nagyobb piaci szereplőkkel szemben. Ezenkívül elősegítette, hogy az érintett családi gazdaságok produktívan csökkentsék – a viszonylag kicsi méretükből és alacsony termelési kapacitásukból adódó – magas tranzakciós költségeket.³⁹

A két társas gazdaság az általa előállított mezőgazdasági termékek (gabona, ipari és takarmánynövények) nagyobb részét pénzért, kisebb részét pedig az egyes cégekkel, vállalatokkal kötött barterügyletek (pénzforgalom nélküli gazdasági tranzakciók) formájában⁴⁰ értékesíti a hazai és a nemzetközi szabadpiacon.

„Kvázi”-mezőgazdasági termelők, házi élelmiszer-termelésben részt vevő csoportok

A két szövetkezetben található tulajdonosok többsége olyan vegyesjövedelem-szerkezetű háztartásokhoz tartozik, amelyek gazdasági tevékenységére erőteljes pluriaktivitás jellemző. Ezeket „kvázi”-mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságoknak tekintem, mivel az érintett családok többségének elsősorban csak *tulajdonosként* van köze a földhöz. Saját mezőgazdasági

³⁹ Liverpool-Tasie, Lenis Saweda O.: Farmer groups and input access: when membership is not enough. *Food Policy*, 46. 2014/1. 37–49; Markelova Helen – Meinzen-Dick, Ruth – Hellin, Jon (et al.): Collective action for smallholder market access. *Food Policy*, 34. 2009/1. 1–7; Sabates-Wheeler, R.: Farm Strategy, Self-Selection and Productivity: Can Small Farming Groups Offer Production Benefits to Farmers in Post-Socialist Romania? *World Development*, 30. 2002/10. 1737–1753; Sabates-Wheeler *i. m.* 2005.

⁴⁰ Humphrey, Caroline: Barter and Economic Disintegration. *Man New Series*, 20. 1985/1. 48–72.

területeinek effektív megművelésében – életkoruknál vagy egyéb okok (például munkahelyük) miatt⁴¹ – aktívan nem, illetve csupán nagyon korlátozott keretek között vesznek részt. A településen a *házi élelmiszer-termelés* (háztáji, kert, gyümölcsös művelése) révén természetesen minden háztartás kötődik – bizonyos mértékig és valamilyen formában – az agráriumhoz. Az agrárérintett populáción belül azonban a fenti kategóriába elsősorban azok a családok tartoznak, amelyeknél az önellátó élelmiszer-termelés mértéke kifejezetten alacsony, a boltból és a külső piacokról történő vásárlás aránya viszont határozottan magas.

A falu lakosságának többsége ilyen „kvázi”-mezőgazdasági aktivitással jellemezhető háztartásokhoz tartozik. Ezek egyik meghatározó vonása, hogy saját piaci fogyasztásuk anyagi fedezetének döntő részét (éves szinten) nem az agrártermelésből – a haszonbérbe adott földből, háztáji élelmiszer-termelésből –, hanem más, nem mezőgazdasági jellegű jövedelmek (formális munkaerőpiacok, nyugdíj, szociális támogatások és más jövedelemtranszferek) segítségével állítják elő.

A jövedelmi diverzifikációnak ezt a típusút Meert és szerzőtársai olyan adaptációs technikaként írták le, amit általában a kis méretű gazdaságok alkalmaznak annak érdekében, hogy ellensúlyozzák az elégtelen lokális erőforrásokból, illetve az azok által előidézett belső fogyasztási korlátokból eredő hátrányokat.⁴²

Az agrártermelés részleges vagy teljes felhagyása mint a lokális erőforrások (a termeléshez szükséges munkaerő, pénztőke, föld, technikai eszközök) hiányára reflektáló stratégia a közép-kelet-európai poszt-szocialista vidéki társadalmak általánosan ismert és változó forogatókönyvek szerint kibontakozó jelensége.⁴³ A falu mezőgazdasági funkcióinak leépülése, azaz az úgynevezett posztproduktivist vidéki terek és mezőgazdasági rezsimek (post-productivist countryside and agricultural regimes)⁴⁴ felerősödése jól megfigyelhető tendencia az általam vizsgált településen is.

A helyi önkormányzat kimutatása szerint Mezőfényen 2011-ben a gazdaságilag aktív, felnőtt korú lakoságnak (942 fő) csupán kevesebb mint negyede (13,4%, 127 fő) dolgozott az agráriumban, majdnem fele (49,9%-a, 470 fő) a szekunder vagy a terciér szektorokban (ipar, szolgáltatások, kereskedelem) helyezkedett el.

A vizsgált faluban az egyes háztartások jövedelemszerkezetében a mezőgazdaság – ezen belül az önellátó élelmiszer-termelés – szerepének jelentős

⁴¹ A résztvevők átlagéletkora – a cégvezetőkkel készített interjúk szerint – mindkét társas gazdaságnál 55 év.

⁴² Meert et al. *i. m.* 2005.

⁴³ Abrahams, Ray (ed.): *After Socialism: Land Reform and Rural Social Change in Eastern Europe*. Oxford, Berghahn Books, 1996; *Europe's Green Ring*. Eds. Granberg, Leo – Kovách, Imre – Tovey, Hilary. Aldershot, Ashgate Publishing, 2001; Kovách Imre: *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Budapest, Argumentum, 2012.

⁴⁴ Wilson, Geoff A. – Rigg, Jonathan: 'Post-productivist' agricultural regimes and the South: discordant concepts? *Progress in Human Geography*, 27. 2003/6. 681–707.

csökkenését jelzi, hogy a korábbi tradicionális paraszti gazdaságokban olyan fontos, de meglehetősen munkaigényes ágazatok, mint amilyen például a szőlőművelés vagy az állattenyésztés területe volt, az elmúlt években gyors ütemben épültek le, illetve szorultak vissza. A faluban – a polgármesteri hivatal adatai szerint – 2000-ben még a családi magángazdaságok tulajdonában 82 hektár (12 hektár nemes, 60 hektár direkt termő) szőlőterület volt. Ennek területe 2017-re több mint 64%-kal (29 hektárra) csökkent. A felhagyott terület egy részét (30 hektár) egy külföldi (francia) agrárbefektető vásárolta meg, aki – az ütetvény felszámolását követően – a megvásárolt parcellákon nagyüzemi áfonya- és málnatermesztéssel kezdett foglalkozni.

Ugyancsak sokatmondó adat, hogy ugyanebben az időszakban (2000 és 2017 között) 73,4%-kal fogyott a lakosság tulajdonában lévő szarvasmarha-, 78,1%-kal a ló- és 50,6%-kal a sertésállomány száma is (1. táblázat).

A tehéncsorda két éve szűnt meg a faluban. A lakosság tulajdonában lévő 550 hektár legelőterület bérleti jogát – a falu közbirtokosságának döntése alapján – két román pásztor kapta meg, akik több ezer juhot tartanak az adott területen. A még tehéntartó családok (2018-ban már csak 28 háztartásban tartottak szarvasmarhát, összesen 51 darabot) a legeltetés árát nem tudják megfizetni, így az elmúlt években kivétel nélkül istállózó állattartásra tértek át.

1. táblázat. A családi gazdaságok állatállományának változása (2000–2017 között)

	2000	2017	N	%
Szarvasmarha	271	72	-199	-73,4
Sertés	1560	770	-790	-50,6
Ló	137	30	-107	-78,1
Szárnyas	7300	4700	-2600	-35,6
Összesen:	9268	5572	-3696	-39,8

Forrás: Mezőfényi Polgármesteri Hivatal Földügyi Osztálya (saját szerkesztés)

A lokális társadalomban a társuláson kívül összesen 75 fő végez egy hektár feletti területen szántóföldi növénytermesztést, kertgazdálkodást, szőlő- és erdőművelést. Ezek a magántermelők (vagy ahogyan a faluban mondják: „privátok” vagy „pirivisek”) a település mezőgazdasági területének kevesebb mint 20%-án (összesen 370 hektáron) gazdálkodnak, és különféle külső formális szempontok – birtokméret, üzem- és munkaszervezet, gépi felszereltség, munkamentális stb. – alapján szintén eltérő alcsoportokat⁴⁵ alkotnak.

⁴⁵ A hétköznapi gazdálkodói stratégiáknak ez a formális, csoportkategóriák szerint történő felosztása számos tényezőt – például az egyes csoportok és gazdasági magatartások belső heterogenitását, azok hibrid megjelenési formáit, dinamikus (akár egyetlen személy életútján belül is megfigyelhető) időbeli átalakulását, a különböző társadalmi rétegek közötti együttműködést stb. – figyelmen kívül hagy, ezért több szempontból is problémás, amelynek módszertani, ismeretelméleti veszélyeivel természetesen tisztában vagyok.

Poszttradicionális árutermelő/önellátó parasztgazdaságok

Ide – megközelítem szerint – olyan vegyes szerkezetű (állattartásra és mezőgazdasági növénytermesztésre specializálódott) családi üzemek tartoznak, amelynek tagjai főfoglalkozásban végeznek (értékesítésre és önellátásra is szolgáló) mezőgazdasági árutermelést. Mezőfényen négy-öt ilyen típusú gazdaság van. Ezek tulajdonosai – a velük készített élettörténeti interjúk alapján – a kollektivizálást gyerekként megélő első vagy azt követő második (55 év feletti) generációhoz tartoznak. E csoport tagjai az idősebb hozzátartozók – a szülők, a nagyszülők – rendszerváltáskor újjáalakuló önálló családi gazdasági üzeimben segítő családtagként részmunkaidőben vagy ritkábban, egy-egy nagyobb (például betakarítási, aratási) munka alkalmával dolgoztak. Az adott üzemek irányítását és vezetését – az idősebb hozzátartozók inaktívá válásával – a jelenlegi tulajdonosok fokozatosan vették át, illetve örökölték meg. Ennek köszönhetően az érintett háztartások tagjainak gazdasági magatartására, munkamentálisára, eszközhasználatára, erőforrás-gazdasági stratégiájára jelenleg is egyfajta „átmenetiség”, azaz a tradicionális („paraszti”) és modern elemek kombinációja, keveredése, koegzisztenciája a jellemző.⁴⁶

A „poszttradicionális árutermelő/önellátó gazdák” közé tartozik Imre, aki 1967-ben született a faluban. A rendszerváltás közepéig családjával ipari bérmunkából élt. Ezekben az években Nagyváradban vállalt munkát: kezdetben a vasgyárban, később a bútorgyárban (1981-től 1997-ig) dolgozott, felesége szintén az említett városban varrodai alkalmazott volt. A család agrártermeléssel – a szülő és két gyerekük – csak a kilencvenes évek második felében, a régió gyáriparának masszív leépülésével egy időben kezdett

.....
(A csoportizmus kritikáját egy másik téma – az „eticitás” kapcsán – lásd itt: Brubaker, Rogers: *Ethnicity without groups*. Harvard, Harvard University Press, 2004.) Az általam használt fogalmak („kvázi-mezőgazdasági termelők”, „házi élelmiszer-termelésben részt vevő csoportok”, „poszttradicionális árutermelő/önellátó parasztgazdaságok” stb.) nem analitikus, hanem leíró kifejezések, amelyek alapvetően ideáltipikus gazdasági magatartásokat, viselkedésformákat és situációkat jelölnek. Ennek célja, hogy egyszerre – vagy, ha úgy tetszik, egymáson keresztül – vizsgálhassuk meg az egyéni családi gazdasági stratégiák általánosabb (csoport)szintű és az érintett személyek, háztartások kifejezetten egyedi, azaz idiografikus strukturális, hatalmi, társadalmi pozíciója szerint változó vonásait.

⁴⁶ Gagy József: *Földosztók, önellátók, gyarapodók. A dekollektivizáció emberei*. Marosvásárhely, Mentor, 2007; Kotics József: *Gazdasági stratégiák és magatartások. A tradicionális gazdálkodói magatartás továbbélése mai gazdálkodási formákban*. Debrecen, Ethnica, 2006; *Hatalom és társadalmi változás. A poszt-szocializmus vége. Szociológiai tanulmányok*. Szerk. Kovács Imre. Budapest, Napvilág, 2002; Lovas Kiss Antal: *A rendszerváltás utáni gazdálkodói magatartásformák és üzemszervezetek néprajzi vizsgálata*. Debrecen, Bölcsész Konzorcium, 2006; Oláh Sándor: *Falusi láttelepek 1991–2003*. Csíkszereda, Pro-Print, 2004; Szabó Á. Töhötöm: *Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, viselkedés és integráció egy erdélyi kistérségben*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriza János Néprajzi Társaság, 2013; Peti Lehel: A falusi gazdálkodás változásai egy erdélyi településen. In: *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái*. Szerk. Jakab Albert Zsolt – Vajda András. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, Kriza Könyvek 45., 2019, 85–120.

foglalkozni; előtte (a háztájin kívül) jelentősebb önálló mezőgazdasági termelést a háztartás nem folytatott.

Ennek elsődleges oka, hogy az 1990-es években a romániai vagyon-visszaszármaztatás során az államosított családi földbirtokot nem a leszármazottak (ez esetben Imre és felesége), hanem az eredeti tulajdonosok, tehát a kollektivizálásban közvetlenül érintett és a rendszerváltás után még gazdaságilag aktív szülők kapták vissza. Ez az idősebb korosztály – ahogyan azt az alábbi interjúrészlet is mutatja – miközben viszonylag nehezen és csak megkésve engedte át a leszármazottak számára a visszakapott birtokok tulajdon- és földhasználati jogát, illetve az abból származó jövedelmeket, a nagycsaládi, rokoni termelői-munkaszervezeti hálózaton belül elérhető munkaerőre nagymértékben számított: „Imre: Az idősek, apósoméék, kivették a földet '91-be, és nem bírták dógozni. Kivették »nekünk« ezt a 9 hektárt, amit szétosztott a feleségem és a testvére között. Feleség: Ah, de mikor lett az szétosztva? Mi addig csak segítettünk bedógozni, de az összes jövedelem az övék vót, nekünk nem vót ideadva. Még '97-be se vót, még akkor se kaptunk meg, amikor apa meghalt, mert akkor maradt a nagyanyámnak a nevin. Mert a földhöz nagyon ragaszkodtak. És még mi mellette dolgoztuk anyámnak a földjít, ami apám után járt. [...] A jövedelem az övék vót, nekünk csak a munka vót. Szabályosan kizsákmányolás a maga módján, mert bírni nem bírtak. Szóval, úgy vót, hogy amikor a gazdálkodás megérte, a kilencvenes évekbe, amikor még nagy haszon vót belőle, a földdel nem mi gazdálkodtunk. Mi csak besegítettünk munkaidő után. És akkor kaptunk... Most ha vágta disznót, akkor mi is abból a disznóból ettünk, meg vót két tehén, akkor mi is ettünk tejet is, vagy növendékhúst, ilyesmit, de külön pénz nekünk abból nem jött. Most már, amikor a sajátunk, most meg nincs kifizetve, nem éri meg.”

A földhöz jutás nehézségeit megfelelően szemlélteti, hogy Imre és családja – két évtized elteltével is – tulajdonosként jelenleg is csupán azzal a 4,5 hektár szántóval, 0,15 hektár szőlővel és 0,45 hektár erdővel rendelkezik, amit 1997-ben – teljes egészében – felesége szüleitől örökölt. Új birtokrészt az elmúlt években a család nem vásárolt; az örökségből származó földterülethez 5 hektár kaszálót, illetve rétet vettek bérbe, ahol – a meglévő szarvasmarha ellátásához szükséges – gyep- és zöldtakarmány-gazdálkodást folytatnak.

Az elmúlt évtizedekben a mezőgazdasági termőterület hiányát a család az ágazati diverzifikáció segítségével próbálta ellensúlyozni: a kisebb mértékű növénytermesztést nagyobb volumenű állattartással egészítette ki. Ennek megfelelően 2018-ban – terepkutatásom idején – az említett gazdaságban összesen 13 szarvasmarhát (hat fejőstehén, egy előhasú és négy növendék borjú, egy hízóbika, egy tejes borjú), négy sertést (egy koca, három hízó), több mint 100 darab szárnyast (tyúk, kacs, liba) tartottak. A rendszerváltás kezdetétől volt a családnak igásállata is, ezt azonban (két ló és két csikó) 2015-ben értékesítették, mert „a lovat – ahogy a háztartásfő fogalmazott – már nem éri meg tartani”.

Az adott gazdaságra a részleges és többszintű (informális-formális, belső és külső) piaci integráció a jellemző.⁴⁷ A megtermelt termékek egy részéből a háztartás saját és a tágabb család (a falun kívül élő gyermekek, rokonok) fogyasztását, szükségleteit fedezi. A többletet (tej- és tejtermékeket – tejfölt, túrót, sajtot –, tojást, húst, élő állatot, zöldséget, gabonát) elsősorban a helyi, belső informális piacokon (szomszédok, falubeliek, munkahelyi közösségekben), kisebb mértékben pedig a külső szekcionális vagy formális piacokon (nagykárolyi élelmiszerpiacon vagy felvásárlóknak, kereskedőknek) értékesítik.⁴⁸ A háztartás bevételeinek fontos elemét képezik ugyanakkor az állami támogatások is: a szarvasmarha száma alapján, valamint a zöldítés jogcímen kapható európai uniós és romániai szubvenciókat minden évben megkapják, ami – megközelítésem szerint – szintén a külső, formális kvázipiaci integráció egyik sajátos megjelenési formáját képezi.

A termelési folyamat nagy részét a nukleáris család (a háztartásfő és felesége) végzi. Két fiuk közül az idősebbik külföldön (Budapesten) él, aki felsőfokú végzettséggel (pszichológia és angol-spanyol szakos diplomával) rendelkezik, és jelenleg egy multinacionális cégnél talált munkát. Kisebb gyerekük nem tanult tovább, bútoripari munkás a Polipol nevű németországi cég mezőfényi üzemében, ahová új lakhelyéről, az egyik közeli településről (Csomaköz) napi rendszerességgel jár be dolgozni. Az otthon maradt fiuk bár csak alkalmaként tud a szülőknek segíteni, ennek ellenére idegen munkaerőt a család csak ritkán (főként a betakarítási munkálatoknál) vesz igénybe.

A gazdaságban tartott állatok száma az elmúlt évtizedben többször is dinamikusan változott. Ami arra utal, hogy az adott családi üzemben a gazdasági adaptáció egyik konstitutív eleme volt a termelési szerkezet rugalmasságának, flexibilitásának a fenntartása. Ezt támasztja alá a családi gazdaság modernizálásáért, saját gép- és eszközállományának bővítésért vívott küzdelme is.

Az elmúlt két évtizedben a termelési technológia és kapacitás fejlesztésének (tehát új gépek és eszközök vásárlásának) költségeit a háztartás kizárólag – a rendszerint alacsonyabb jövedelemszintű és termelési értékű – mezőgazdasági

.....

⁴⁷ Szabó i. m. 2013.

⁴⁸ „A tejet itthonról, házilag adjuk el. Például az este is majdnem éjfélkor feküdtem le, mert csináltam a túrót. Akkor tejfel, túró és a tej, de volt egy olyan időszak, hogy behordták a Polipolhoz. A sógornóm ott dógozott, én megcsináltam a túrót, elvittem a sógornómhoz, az bevitte a gyárba, és a fényiek megvették. De ez már nincs, mert a sógornóm nem dolgozik ott, úgyhogy hat tehéntől még elmegy, de mondjuk, ha mind a hatot fejem, akkor nagyon sok megy a disznónak, de nekünk így is visszaadja. A disznóból egyet-kettőt eladunk, vágunk a fiúnak is, nekünk is. Borjúra szintén, a növedékhúsrá megvannak a kliensek, és kimérjük. Mi most felemeltük, eddig vót 17 lej, most felemeljük 20 lejért, így mindig van olyan, aki azt mondja, óh, én 15 lejért veszek máshol. Hogyha 15-ért tudod csak eladni, akkor élősúlyba most megfizetik, akkor nem érdemes kimérni, akkor érdeme-sebb úgy eladni. Azért érdemes, hogyha ennyi jószágot tartunk, hogy friss hús mindig van, tudom, hogy mi tartottuk, tudom, mit eszik, az a csirke nem hat hét alatt nő fel, hanem egy fél év alatt, és akkor mindig a kokast vágjuk, a tyúk, a jércék maradnak tojni, tojás van mindig eladó, szóval ha nem csorog, akkor csepeg, de meggazdagodni ebből sose fogunk. A felesleget eladjuk.” (53 éves nő, Mezőfény)

tevékenységből nem tudta finanszírozni. A lokális munkaerőpiacon a mezőgazdasági munkaerő permanens hiánya és a termeléssel kapcsolatos – részben a nemzetközi munkaerő-migráció hatására megerősödő – modernizációs minták⁴⁹ azonban az adott háztartás tagjait is a termelési folyamatok bizonyos mértékű technicizálására kényszerítik. („Itt már, ha nem gépesítünk, ha nem fejlesztel, akkor lemaradsz.”) Az ehhez szükséges anyagi tőkét azonban ez említett család az elmúlt évtizedekben többnyire csak a jószágállomány értékesítésével tudta megteremteni, amely a háztartás egyetlen nagyobb értékű és relatíve könnyen mobilizálható vagyonelemét képezte. Ez az adaptációs stratégia tehát végső soron az üzemen belüli ágazati diverzifikáció átmeneti, részleges felfüggesztését jelentette, ami a kialakult termelésszerkezet időszakos átalakításával, redukciójával járt együtt. Az állatok eladásából származó tőkét ezenkívül informális hitelekkel (családon, rokonságon belüli kölcsönök), valamint a farmon kívüli munkából (például külföldi idénymunkából) származó bevételekkel egészítették ki annak érdekében, hogy a mezőgazdasági termeléshez szükséges gépeket, eszközöket meg tudják vásárolni: „2000-ben vettem először a traktort, egy román használt traktort, meg remorkát.⁵⁰ Az lett legelőször, azért kiürítettük az istállót, minden jószágot eladtunk, maradtunk egy lóval és egy tehénnel. Azóta még kétszer ezt megismételtük. Ezenkívül nyolc éven keresztül minden tavasszal kimentem Németbe hat hétre a német paraszthoz dolgozni, azért, hogy tudjak gépesíteni. Vagy kértünk kölcsön, és amikor hazajöttem Németből, másnap vittük vissza a pénzt.” (54 éves férfi, Mezőfény)

A gazdaság alacsony tőke-termelő képességére utal, hogy a nagy erőfeszítések ellenére – az állatállomány többszöri értékesítésével, valamint a majdnem egy évtizedig tartó külföldi vendégmunkával – a családnak több mint húsz év alatt mindössze csupán egy alacsonyabb forgalmi értékű (magas életkorú és gyengébb műszaki állapotú) gépparkot sikerült összevásárolnia. Ez az eszközállomány 2018-ban egyetlen régebbi (1997-es évjáratú) román gyártmányú traktorból, továbbá az ahhoz tartozó kiegészítő eszközökből (pótkocsi, eke, kaszálógépj, gyűjtő-, bálázógép, műtrágyaszóró, talajművelő kombinátor, rendfelszedő, rendrázó gép) állt.

Az évekig elhúzódó, lassú gép- és eszközkészlet-gyarapítást és az ebből adódó nehézségeket az adott család az informális személy- és háztartásközi hálózatokban megtestesülő kapcsolati tőke (relational capital)⁵¹ segítségével próbálta mérsékelni. A nagyobb értékű gépek közül elsőként ezért a családi üzem vezetői azokat vásárolták meg, amelyek közvetlenül nem voltak

.....
⁴⁹ Faist, Thomas: Migrants as Transnational Development Agents: An Inquiry into the Newest Round of the Migration–Development Nexus. *Population, Space and Place*, 2008/14. 21–42.

⁵⁰ A remorka (eredetileg a remorcă román kifejezésből származó) nyelvi átvétel, amely magyarul utánfutót, pótkocsit jelent.

⁵¹ Esser, Hartmut: The two Meanings of Social Capital. In: *The Handbook of Social Capital*. Eds. Castiglione, Dario – Van Deth, Jan W. – Wolleb, Guglielmo. Oxford, Oxford University Press, 2008, 22–49.

elérhető a rokonságon belül. A mezőgazdasági termelést akadályozó tartós gép- és eszközhiányt ily módon a legutóbbi időig munkacserével,⁵² valamint az erőforrások (gépek, eszközök) kölcsönös megosztásával, azaz az egyes háztartások közötti gazdasági együttműködések, interakciók segítségével oldották meg: „Úgy dolgoztunk, hogy például nekünk volt műtrágyaszóró, a bátyámnak volt vetőgépe, neki van tárcsa, nekünk van kombinátor, és akkor úgy dőgoztuk meg, hogy mi mentünk megcsinálni neki ezt a munkát, utána a bátyám jött a földet művelni nekünk, és akkor például bevetette. Egy darabig ez így működött, utána ennek fokozatosan vége lett. Mert most már mindenki először a sajátját csinálja.” (53 éves nő, Mezőfény)

A kis és közepes üzemméretű poszttradicionális önellátó/árutermelő családi gazdaságok egymástól is eltérő, heterogén adaptációs technikákat alkalmaznak. Az ebbe a kategóriába sorolt háztartásgazdaságok közötti különbségeket, illetve azok néhány jellemzőbb vonását további két – a fentihez képest kevésbé részletesen ismertetett – példa segítségével szeretném megvilágítani.

Az egyik Lőrinc gazdasági stratégiája, aki – sógorához, Imréhez hasonlóan – szintén ipari munkából lett mezőgazdasági kényszervállalkozó, miután korábbi munkahelye 2009-ben megszűnt. 1959-ben született, 1976-ban faipari szakiskolában (Nagykároly) szerzett képesítést, ezt követően pedig először rövidebb ideig a helyi kollektív gazdaság, majd (1978-tól egészen az üzem bezárásáig, harmincegy évig) a nagykárolyi bútorgár alkalmazottja volt. Felesége ugyanennél a cégnél szakértelmiségi munkakörben, könyvelőként dolgozott.

A család – a részletek figyelembevétele nélkül – jelenleg 10,58 hektáron végez szántóföldi növénytermesztést (2,2 hektár búza, 3,9 hektár napraforgó, 3,1 hektár kukorica, 0,32 ha tritikálé, 0,64 hektár lucerna, 0,42 hektár burgonya). Ezenkívül még egy kisebb méretű erdővel (0,40 hektár), kaszálóval (0,64 hektár) és szőlővel (0,6 hektár) is rendelkeznek, így csupán minimális nagyságú (0,4 hektár) földet bérelnek.

A teljes földtulajdon kisebb része (4,5 hektár) a háztartásfő – azaz Lőrinc és a lánytestvére között elosztott – törzsvagyomból, nagyobbik része ellenben további családi örökségekből (affinális rokonai: anyósa, apósa és házastársa nagyszülei: nagyapja, nagyanya birtokrészeiből) származik. Így a mintegy 11 hektárnyi szántóterület tíz különböző parcellában (tagban) van, ami jelentősen megnehezíti a hatékony termelést. A közepes birtokméret mindazonáltal lehetővé teszi, hogy a vegyes termelésszerkezetben belül az adott háztartás az egyes ágazatok arányainak, egymáshoz való viszonyának egy – a fenti példától – teljesen eltérő modelljét alakítsa ki. Amíg Imrénél és családjánál azt láthattuk ugyanis, hogy a kis birtokméret az állattenyésztés súlyának tudatos növelését tette szükségessé, itt az előbbivel ellenkező stratégia rajzolódik ki: a termelés szerkezete az intenzív földművelés (a szántóföldi gazdálkodás) irányába tolódik el, és az állattartás inkább csak mellék-, illetve kiegészítő ágazattá válik. Az állatállomány ebben a gazdaságban is jelentős: 2018-ban összesen két lovat

(kanca), egy csikót, hat szarvasmarhát (ebből három fejőstehén, három borjú), hat sertést (három hízó, három süldő) és számos (körülbelül 60-70) szárnyast tartottak. Az állati eredetű élelmiszerek többsége (tej és tejtermékek, tojás, hús) – ugyanúgy, ahogy Imre családjánál is – az önellátás (a család fogyasztásának) részeként kerül felhasználásra, a megmaradt fölösleget pedig a közvetlenül elérhető helyi, informális piacokon értékesítik. A háztartás éves jövedelmének nagyobb része azonban itt – szemben Imre családjával – mégsem ebből, hanem kifejezetten az árutermelés és -értékesítés céljával végzett mezőgazdasági tevékenységből származik. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy a család külső (szekcionális és formális) piaci integráltsága jóval erőteljesebb, mint a korábban bemutatott háztartás esetében.

E gazdasági stratégiáktól (szintén a „poszttradicionális árutermelő/önellátó gazdaságok” csoportján belül) mindazonáltal alapvetően különbözik egy harmadik személy, István példája, akinek magatartását az elmúlt néhány évben – előrehaladott életkora miatt – elsősorban a családi üzem tudatos leépítése, fokozatos felszámolása, egyszóval az agrártevékenységből való lassú kivonulás jellemezte.⁵³

István 1941-ben született, fiatal felnőttként (18 évesen) élte meg az egyéni magántulajdon felszámolását és a szocialista típusú nagyüzemi gazdálkodás bevezetését a faluban. Apját 1945-ben Oroszországba deportálták, aki a fogságból betegen tért haza. A családi gazdaságban ezért neki már gyerekként is sokat kellett dolgoznia: „13 éves koromba már én vetettem be... reggel apám beállította a vetőgépet, azt mondta, ma kimész, a lú tudja, hogy hol kell menni, te követed. A búzát is elvettem, 13 éves vótam, felszántottam három hektár földet, vagy leboronáltam, másnap felkötötte a gépet.”

Három testvére közül egyedül ő nem tanulhatott tovább (bátyja építésztechnikusi, húga pedig matematikatanár szakos végzettséget szerzett). Az általános iskola befejezése után Istvánnak már a családi gazdaságban kellett dolgoznia, amelynek vezetését a rendszerváltást követően – édesapja megromlott egészségi állapota miatt – teljes mértékben át is vállalta: „Akartam menni inasnak, de apám nem engedett, mondta, dógozhatsz énnálam is. Hívott egy asztalos is, meg itt volt velünk szembe egy kovács. Rokonság volt, azt mondták apámnak, engedd már el, erre apám azt mondta: nekem is kell. Akkor elosztotta a földet, ami volt neki, 5 hektár 5 árat négybe. Mindenkié a sajátját, te mindet megcsinálod, és odaadod mindenkié, amennyi jár. Én így csináltam a húgomnak meg a bátyámnak, hogy megfizettem nekik, ami járt.”

A kommunista rezsim időszakában első munkahelye a mezőfényi kollektív gazdaság volt, ahol 1960-tól fizikai (terménybehordó-zsákoló) munkásként

⁵³ Thomson és Davidova a mezőgazdasági kisüzemek három eltérő fejlődési útját különbözteti meg. Az idősebb, utód nélküli gazdák a gazdaság felszámolására (dissapearence), míg a gazdák más csoportjai az üzem és termelés szinten tartására (continuation) vagy éppen bővítésére (expansion) törekednek, amit a diverzifikáció, a pluriaktivitás és a fiatalabbak belépése kísérhet. Davidova, Sophia – Thomson, Kenneth: *Family farming in Europe: Challenges and Prospects: In-Depth analysis*. Brussels, European Parliament, 2014.

dolgozott. Ezt követően, 1966-tól – huszonöt éven keresztül – a nagykárolyi termelészövetkezetben tehergépjármű-vezetőként (sofőrként) kapott munkát.

A kilencvenes években – az apjától örökölt földbirtokon (3,8 hektár szántóföld) – az elsők között kezdett hozzá az egyéni, családi mezőgazdasági termeléshez. A családi földvagyonhoz az évek során további 4 hektárt vásárolt. (A háztartás tulajdonában az előbbi területen kívül további 0,6 hektár kaszáló, 0,3 hektár szőlő, 1 hektár erdő is tartozik.) A szántóföld több mint felét (3,6 hektár) a család (a férj és a feleség) jelenleg is önállóan műveli. A földbirtok fennmaradó részét (3,4 hektárt) – a házaspár előrehaladott életkora miatt – 2016-ban visszaadták a helyi társas gazdaságnak, amely a család helyett minden egyes munkafolyamatot bérművelésben elvégez, továbbá átvállalja a megtermelt javak (gabona, kukorica, napraforgó) tárolását, illetve piaci értékesítését is.

Istvánnak két lánya van: az idősebbik – férjével és gyerekeivel együtt – 1995 óta Németországban él. A fiatalabbik Mezőfényen maradt ugyan, azonban banki alkalmazott, házastársa pedig köztisztviselőként (titkárként) dolgozik. A szülők agrártevékenységében – segítő családtagként – ezért közvetlenül egyik gyerek sem vesz részt. A jelentősebb munkáknál István két unokájától – itthon maradt lánya fiától – kér segítséget, akik az elmúlt években szintén önálló mezőgazdasági termelésbe fogtak. („A föld az itthon maradt gyerekeknek nem kell, a hasznot azt odaadjuk, de jönnek segíteni akármikor.”)

István családi gazdaságának profilja az elmúlt három évtizedben az állattenyésztés volt: az 1990-es években még évente 20 sertést és több nagyállatot is tartott. 2016-ban – 75 évesen – még mindig két lova, három fejőstehene volt, ezt azonban az elmúlt évben eladta, mivel – mint fogalmazott – „elfogyott az erő, a takarmánybeszerzésnél pedig egy ember nem ember, a feleségem a szekeret már nem bírja megrakni”. A munkaintenzív növénykultúrák termesztését szintén ebben az időszakban számolta fel: korábban 0,8 hektáron termesztett burgonyát, amit 2017-ben – megromlott egészsége miatt – abba kellett hagynia. („A zsákot kezdtem nem bírni.”) A terepkutatás idejére – 2018-ban – a háztartás teljes jószágállománya már mindössze egy fejőstehénből, négy sertésből, illetve néhány (20-25) szárnyasból állt.

A háztartás jövedelmének döntő hányadát – a korábban bemutatott két gazdaság példájától eltérően – István és felesége nyugdíja (2000 lej/hó) képezi, amit a család a szántóföldi növénytermesztésből származó bevételekkel egészít ki. 2018-ban a bérművelésbe adott 3,4 hektárnyi földből – a terület-alapú támogatással együtt – a háztartásnak éves szinten összesen 9180 lej jövedelme származott. Ez az öregségi nyugdíj teljes összegének (24 000 lej/év) csupán valamivel több mint harmadát (38,2%-át) tette ki.

A családi gazdaságban a tejet és tejterméket saját fogyasztásra termelik („kontósuk” már nincs), a sertéstartásból származó többletet helyben értékesítik. Az így szerzett kisebb pénzjövedelmeket a mezőgazdasági munkafolyamatok ráfordítási költségeinek csökkentésére (például napszámosok, idénymunkások fogadására) használják fel. Az agrártermelés végső célja nem

a háztartáson belüli (rezidenciális) szükségletek kielégítése, hiszen (a gazda elmondása szerint) az öregségi nyugdíj összegéből a kétszemélyes háztartás mellékjövedelmek nélkül is meg tudna élni. A farm mezőgazdasági javainak redisztribúciójára, azaz a megtermelt áruk vagy pénzbeli jövedelmek elosztására a tágabb rokonsági hálózat keretei – a külföldre (Németországba) elszármazott, illetve a helyben maradt gyerekei és unokái – között kerül sor:⁵⁴ „Az én lányoméknak nagyon jól vannak kint, Németországba, mert a vejem az nagyon jól keres, sose kérdeztem, mennyit, de látom a haladást, vettem egy házat tavaly, nem akarok hazudni, 340 ezer euróért, ebbe én is küldtem egy kicsit, de az én pénzem micsoda ottan? 20 ezer eurót adtam ajándékba. A másik lányomnak is, amikor vette a házat itt, Fényen, 100 ezer lejt adtam. Innét oda [Németországba – B. S.] segíteni nehéz, mert annyi pénzért itt megvehetett volna egy egész utcát, de azért dógozunk, hogy segítsünk. Most is négy disznónk van, ha jönnek haza a németek, a lányom, akkor levágjuk.” (80 éves férfi, Mezőfény)

A három gazdasági magatartást összehasonlítva elmondható, hogy – a poszt-tradicionális árutertermelő/önellátó gazdaságok csoportján belül – az általam bemutatott példák (az egyes háztartások egyedi belső és külső kondíciói: eltérő anyagi, társadalmi, kapcsolati tőkéje; a farm mérete, termelési kapacitása, céljai; az egyes családok strukturális pozíciója stb. alapján) a gazdasági adaptációnak és a piaci integrációnak sok tekintetben különböző formáit képviselik. Az elsőnél egy alacsony pénzforgalmú, termelési erőforrásokkal mérsékelt ellátott, állattartásra specializált és – fejlődési lehetőségeit tekintve – stagnáló üzemet láthattunk, amelynek az informális, azaz a helyi, belső piaci integráltsága volt a legerőteljesebb. A második példában egy – az előbbinél relatíve nagyobb – árutertermelői orientációval és forgótőkével rendelkező, szántóföldi kultúrák művelésére szakosodott családi gazdaságot mutattam be. Erre szintén a gazdaság szinten tartása, a stagnálás volt a jellemző, azzal a különbséggel, hogy a megtermelt árukkal való kereskedelmet nem a helyi, hanem a külső, formális piacokon való jelenlét dominálta. A harmadik eset – mindkét korábbi példától eltérően – egy olyan adaptációs technikára hívta fel a figyelmet, ahol a tulajdonosok az agrárszféra tudatos elhagyására törekedtek. Itt az áru- és élelmiszer-termelés szintjének visszaesését a család korábbi gazdasági (külső-belső, informális-formális piaci) beágyazottságának fokozatos megszűnése, dezintegrációja (kiágyazódása) kísérte; a még fennmaradt mezőgazdasági tevékenységből származó javak előállítására és értékesítésére kvázipiaci rendszerekbe (a helyi társas gazdaság intézményes termelői-értékesítői hálózataiba) kerülnek át.

A három gazdasági stratégiának – a jól látható különbségek ellenére – az egyik közös vonása, hogy az adott háztartások gazdasági aktivitását nem elsősorban üzleti, profitorientált szempontok, hanem sokkal inkább normatív gazdasági szokásgyakorlatok, azaz a magántulajdon és autonóm földhasználat elvén alapuló tradicionális agrártermelői minták követése motiválja: „Na

⁵⁴ Vö. Oláh *i. m.* 2004; Peti *i. m.* 2013.

most, ha leülünk, és kiszámolunk mindent, hogy mi mennyibe kerül: a vetőbúzáat megvettük 150 lejért/mázsá. Amennyit meg eladtunk, 56-ba fizetik ki. És akkor még kellett gyomirtózni, elvetni, műtrágyázni, az aratást kifizetni, mindent, ha most így leültünk vón, érdemes lenne kiszámolni, mi mennyibe kerül, rájönnénk, hogy nem éri meg. Sokszor minuszba vagyunk...” (80 éves férfi, Mezőfény)

„Ha a társulat a földet bérl, kapsz ott egy hektár földre 1000 lejt. De mondjuk itten, aki dolgoztatja a földet, mint én is, aki már nem szántok, nem vetek, csak kijárok, megyek: szántásokat be, vessétek be, nekem az talán 1200 lejt hoz, plusz a szubvenció, 1500 lej hektáronként. Ha bent van a társulásba, akkor nem kell vele semmit csinálni, és megkapod a részesedést. Gazdaságilag nincs semmi izé, különbség a kettő között: ha nem szeretnél mozogni, akkor jobb, ha odaadod. De én nem adom, mert örülök neki, hogy megyek, és levágom a naprát, utána a tengerit, és az az én tulajdonom.” (54 éves férfi, Mezőfény)

Mezőgazdasági vállalkozók

E háztartások gazdasági aktivitását – szemben az előző csoportokéval – első-sorban nem tradicionális agrártermelői minták követése, hanem kifejezetten üzleti, profitorientált szempontok vezérlik. A faluban hat-hét ilyen mezőgazdasági agrárvállalkozó van. Többségük nem a rendszerváltás után, hanem később – az ezredfordulót követően, illetve a 2000-es évek végén – alapították meg saját családi üzemeiket és fogtak hozzá a mezőgazdasági tevékenységhez. Megerősödésük időpontja részben egybeesett Románia EU-csatlakozásával, valamint a mezőgazdasági termelést szabályozó makroszintű, állami támogatáspolitikai rendszer kiépülésével, amely az adott családok gazdasági stratégiának és jövedelmeinek jelenleg is nagyon fontos elemét képezi.

Ennek az agrárvállalkozói rétegnek két markáns – de egymástól is nagyon különböző – képviselője az alábbi két fiatal gazda is.

Gábor 1976-ban született a faluban. Jelentősebb önálló mezőgazdasági termeléssel a szülei – sem a kollektivizálás előtt, sem a rendszerváltás után – nem foglalkoztak. Édesapja ipari munkás (esztergályos), édesanyja postás volt. Az agráriummal kapcsolatos ismeretei ezért – elmondása szerint – főként egyéni megfigyelésekből, illetve a gyakorlati életből származnak. („B. S.: Honnan volt a mezőgazdasági termeléshez tudásod? Gábor: Egyszerű paraszti ész, semmi egyéb. Meg megkérdezi az ember. Mi a legjobb tanár? A tapasztalat...”)

Gábor 1994-ben fejezte be a nagykarolyi szaklíceumot, ahol mezőgépezésnek tanult, eredeti szakmájában azonban sohasem dolgozott. Tizennyolc éves korától a Mezőfényi Római Katolikus Egyházközség kántora, emellett az 1990-es évek második felében – mellékfoglalkozásban – kisiparosságból (kádármesterségből) élt. Az ezredforduló után – amikor az új romániai restitúciós törvény lehetővé tette az 1 hektár fölötti erdőterületek visszaigénylését, és a vezetékes gázhálózat kiépítése miatt a településen az erdőterületek forgalmi értéke jelentősen lecsökkent – erdőgazdálkodással kezdett foglalkozni. 2002-ben így 9

hektár (akácfa)erdőt vásárolt, amelynek 90%-át mára már teljesen kitermelte. Ebből – és a helyi lakosoknak végzett bérvágásából –, továbbá egy belterületi telek eladásából szerezte meg azt a pénztőkét, amellyel agrárvállalkozóként el tudott indulni. 2005-ben egy kisebb (1,6 hektáros) földterületet és egy régebbi (1982-es évjáratú, Fiat márkájú) traktort vásárolt. Főfoglalkozásban mezőgazdasági termeléssel azonban ennél csak jóval később, 2011-ben (35 évesen) kezdett foglalkozni. Vállalkozása sikerét megfelelően jelzi, hogy kevesebb mint egy évtized alatt (2018-ra) – minden családi örökség nélkül – összesen 12 hektár szántóterületet vásárolt, amelynek értéke jelenleg eléri a 60 ezer eurót. A saját tulajdonban lévő földterületekhez 2011-től további 15 hektár földet bérelt más mezőfényi gazdáktól. Összesen tehát jelenleg 27 hektáron folytat nagyüzemi szántógazdálkodást, illetve termel gabonát, valamint különböző ipari- és takarmánynövényeket (búza, napraforgó, tengeri, repce, lucerna). Felesége főállásban a helyi oktatási-nevelési intézmény alkalmazottja, ahol óvodapedagógus munkakörben dolgozik. A háztartás összjövedelmének nagyobb része ugyanakkor nem ebből, azaz nem az üzemen kívüli (formális) foglalkoztatásból, hanem az agrártevékenységből származik. Ez utóbbiból a család bevétele éves szinten – az állami támogatásokkal együtt – 36 ezer eurót tesz ki, amelynek 41,6%-a (15 ezer euró) nettó jövedelemként realizálódik. („[...] azt mondom, hogy ebből [a mezőgazdaságból – B. S.] egy családot vígan el lehet tartani. Mert egy 15 ezer eurós fizetés, ha havonta elosztod, akkor van neked havonta 6-7000 lejes havi fizetésed, igaz?”)

A másik gazda, József egyéni életútja – a fentiekől eltérően – olyan történetként írható le, amely a poszttradicionális önellátó/árutermelő csoportból való felemelkedés, kiválás, egyszóval a sikeres gazdasági mobilitás és státuszváltás példája. József 1972-ben született, és – Gáborral ellentétben – kifejezetten paraszti eredetű családtörténeti háttérrel rendelkezik. Már nagyszülei is kisbirtokos magángazdálkodók voltak; apja – a második bécsi döntést követően – aranykalászos gazdatanfolyamot végzett Magyarországon, később pedig (a mezőfényi térségben) brigadérosként dolgozott. József gazdálkodói magatartásában ezért nem csupán az autodidakta módon (önképzéssel) elsajátított agrárökológiai ismeretek, de a családi agrártermelés tradicionális mintázata, szokásgyakorlatai is mindmáig fontos szerepet játszanak. („B. S.: Honnan tudad, hogy kell gazdálkodni? József: Én azt tanultam, néztem hozzá könyveket, meg apám után tanultam ezeket, mert mindig jártam velük szénát kaszálni, forgatni meg répát kapálni.”)

A nagykárolyi líceum befejezését követően néhány évig a város egyik ipari üzemében, a nagykárolyi Unióban vasmunkásként, illetve szerszámlakatosként dolgozott. A kisüzemi családi agrártermelés elindítása esetében – az élettörténeti interjú alapján – szintén nem önkéntes választás, hanem gazdasági szükségszerűség, kényszerű megélhetési stratégia volt. Józsefnek 1995-ben szűnt meg a munkahelye, ezért – és más okok miatt: apja 1991-ben elhunyt, két idősebb testvére pedig még 1988-ban Németországba

emigrált – átvette a családi gazdaság irányítását, és főfoglalkozásban agrártermeléssel kezdett foglalkozni.

A kilencvenes évektől – két évtizeden keresztül – a családi mezőgazdasági üzem mérete nem változott: József a szülőktől örökölt 8,1 hektár szántón és 2,26 hektár egyéb céllal hasznosított (0,53 hektár rét, 1,6 hektár erdő, 0,13 hektár szőlő) területen végzett árutermelést. A földterület nagy részét – mivel nem voltak mezőgazdasági gépek és technikai eszközeik – sokáig a helyi társas gazdaság (az Agromec) művelte meg. 2015-ben azonban a családnak sikerült további birtokrészeket vásárolnia. Ennek köszönhetően jelenleg a háztartásfő – az elmúlt évtizedekben fokozatosan bővülő saját gépparkkal – 17,5 hektár mezőgazdasági területen végez szántóföldi gazdálkodást (7 hektár kukorica, 5 hektár búza, 4 hektár napraforgó, 1,5 hektár szója). Ezenkívül – a kapacitásfőlősleg értékesítése céljával – további 50 hektárt a családfő bérművelésben dolgoz meg más helyi gazdák számára, amelynek ellenértékét a falubeliek pénzben, munkacserében vagy naturáliában (a megtermelt gabona, napraforgó, kukorica meghatározott része segítségével) térítik meg számára.

Az első családi üzemben az agrártermelést kizárólag egyetlen személy (a férj), a másodikban az elemi család három tagja (férj, feleség és az após) végzi; idegen munkaerőt – napszámost, idénymunkást – nem, illetve csak nagyon ritkán alkalmaznak. Mindkét háztartás – a poszttradicionális agrártermelői csoportok tagjaihoz viszonyítva – relatíve magasabb értékű és az átlagosnál felszereltebb gép- és eszközállománnyal rendelkezik. Gábor gazdaságában a legfontosabb – más agrárvállalkozóknál is megtalálható – nagygépeken (eke, tárcsa, kombinátor, műtrágyaszóró, pótkocsi, kasza- és forgatógép stb.) kívül többek között egy nagyobb teljesítményű (John Deere 6210-es típusú, 2000-es évjáratú) traktor, valamint egy (Claas Dominator 108 SL, 1992-es évjáratú) betakarítókombajn is található. Ez az egyetlen magántulajdonban lévő betakarítógép a faluban. (Az előbbi eszközt a háztartásfő 2016-ban 25 ezer euróért, az utóbbit 2017-ben 30 ezer euróért vásárolta.)

József – az előbbivel szemben – az önálló gazdálkodást a kilencvenes évek elején még ígásállatokkal („lóval”) kezdte el. A család gépparkjához azonban mára – a legfontosabb kiegészítő eszközök, technikai felszerelések (búzavetőgép, tengerivetőgép, ekék, tárcsák, utánfutók stb.) mellett – két régebbi (1974-es gyártási évű) román és egy nagyobb kapacitású, külföldi importból származó traktor (egy 1981-es évjáratú John Deere) tartozik. A három gép összértéke hozzávetőleg 13 ezer euró. A háztartás tartós tőke- és jövedelemhiányos állapotáról árulkodik ugyanakkor, hogy az adott gazda az említett gépek és eszközök szinte mindegyikét – Gáborral ellentétben – erőteljesen amortizált, elhasznált állapotban vásárolta meg, amit a családfő (esetenként több hónapos) munkával saját kezűleg, „házilag” újított fel, illetve az ehhez szükséges alkatrészek nagy részét – géplakatosként – szintén maga gyártotta le: „Évről évre vettünk mindig valami gépet, minden ócska, semmit se újonnan. Mert nem volt pénz, és akkor mindig használt vetőgépet, traktort, mindent vettem, és akkor felújítottam egy kicsit, javítottam itten, hogy ne kelljen rá venni semmit, én csináltam, és ezek

mind ilyen elavult gépek. Nem új gépek, hogy el tudnék velük 30-40 hektárokat vetni. [...] Itt van a kapálógép, azt is én csináltam. Küllőket hegesztettem bele, egy régi traktorból vettem ki hozzá a tengelyt, én hajlítottam hozzá a vasakat, úgy hegesztettem össze, télen azzal foglalkoztam, csak a kapákat vettem meg rá. A kerekeket meg kiszedem hozzá mindig a vetőgépből, mert a vetőgépet is úgy csináltam, hogy pászoljon hozzá. A vetőgépnek a műanyag tartályai meg pászolnak erre, azt ráteszem a kapálógépre, és azzal is szórok műtrágyát. A műtrágyaszórót Németországból hoztam, az is 1954-es kiadású, az is le van festve, ki van hegesztve... szerelőt nem hívunk, mindent én csinállok. Ez itt egy régi búzarosta, még háború előtti, 1944 előtti gép, és most is használom, átszereltem motorra, mert kézi hajtású volt. Ezt a gyomirtózt is én csináltam, a ciszternát szereltem a traktor elejire. A vetőgépre rászzereltem a gyomirtógyűrűket, és ahogy vetettem, az már gyomirtózza is a földet egy menetbe. A berenákat is én csináltam, vittem kikovácsoltatni Kálmándra, így nem kellett pénzt adni érte, sokkal kevesebbe került.”

A faluban további két olyan főfoglalkozású agrárvállalkozó is van, aki a helyi domináns ágazati specializációtól – tehát a szántóföldi gabona, ipari- és takarmánynövények termesztésétől – eltérő, azaz alternatív termelés szerkezetű gazdasági tevékenységet folytat. Egyikük Zoltán („a kertész”), aki a kétezres évek elejétől a saját tulajdonú földjein, nevezetesen – a falu külterületén – 2,5 hektáron nagyüzemi műveléssel burgonyát, paprikát, zellert és sárgarépat, a háztáji földrészlegesen pedig (összesen 0,25 hektár) kombinatív – szabadföldi és fóliasátras – technológiával primőr zöldségeket (paprika, retek, hagyma, uborka) termeszt. Ezt a vállalkozást – a kertgazdálkodás magas munkaidő- és nagy kézimunka-szükséglete miatt – az önkiszákmányoló munkarend jellemzi. A gazdasági munkák többségét itt is a családi munkaerő (a háztartásfő és a feleség) végzi, mivel mindkét gyerekük külföldön (Magyarországon és Németországban) él és dolgozik. A munkaintenzív kertműveléshez – szemben a többi gazdasággal – a család az év nagy részében idegen munkaerőt (két állandó napszámost) is foglalkoztat.

A másik agrárvállalkozó Csaba, aki Mezőfényen 37,5 hektáron, a régió más településein (Bonchida és Kolozsvár) további 30 hektáron végez biogazdálkodást: termeszt olajtököt. Ezzel a növénykultúrával a család 2012-ben – nem tervezetten, hanem ad hoc módon, egy rokon tanácsára – kezdett foglalkozni. Az árutermelő biogazdálkodásnak, valamint a nagyüzemi töktermesztésnek Mezőfényen nincs komolyabb gazdaság- és vagy társadalomtörténeti hagyománya.⁵⁵ Nem kis részben ezért – továbbá mivel Csaba váratlanul számolta fel a látszólag stabil megélhetést biztosító („patikusi”) állását és vállalkozását

.....
⁵⁵ A helyi hagyományoktól eltérő termelés szerkezeti/ágazati specializáció létrehozásában feltehetően fontos szerepet játszhat az a körülmény, hogy mindkét gazda a lokális társadalmon kívüli térből származik, azaz nem Mezőfényen, hanem más településeken (Zoltán Hadadon, Csaba Szatmárnémetiben) született. Az adott szereplők („idegen” vagy „gyűttment”) státusza – feltehetően – nem kis mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az érintett személyek egyéni gazdálkodói stratégiáikat a lokális gazdálkodói hagyományoktól, valamint az azokat szabályozó regulatív normáktól viszonylag függetlenül alakítsák ki.

(saját győgzyszertárát) – a faluban a családot a helyi társadalmi nyilvánosság kissé különcnek tekinti. A helyzetet ráadásul bonyolítja, hogy a biogazdálkodásnak rendszerint egy olyan specifikus – a lokális agrártradícióktól eltérő, vegyszermentes – természetéstechnológiai gyakorlat az egyik előfeltétele, amely sok esetben az átlagosnál alacsonyabb terméshozammal és nagyobb gyomsűrűséggel jár együtt. Ez a konkrét esetben nem csupán a helyi, mezőfényi agrártermelési normákkal áll szemben, de alapvetően sérti a „svábságról” (azaz a „gondos”, „precíz”, „igyekvő” gazdáról) szóló sztereotipikus közösségi reprezentációkat is. Csaba és családja az elmúlt években ezért – magángazdától – bérelt földhöz nem, illetve csak nagyon korlátozott mértékben tudott hozzáférni. (Ahogy az egyik fiatal gazda fogalmazott: „Félnek neki bérbe adni, mert elgazosodnak a földek. Kap ilyen kis területeket, de nagy területet nem kap, csak a homokat kapja ő meg kint [a falu határában – B. S.]”). 2018-ban a családnak 7,5 hektár saját tulajdonban lévő földje volt; a megművelt területek további részét (30 hektárt) a helyi közbirtokosságtól vette bérbe.

Bár a fenti négy agrárvállalkozás – a poszttradicionális önellátó/árutermelő gazdaságoknál jóval – nagyobb éves bevételekkel rendelkezik, az egyes gazdaságok piaci integrációjának szintje és formája (egymáshoz képest is) számos ponton jelentős eltérést mutat.

Amíg az első gazdaság (Gábor családi üzemének) kereskedelmi kapcsolatai rendszerint kizárólag külső formális piaci tranzakciókra korlátozódnak, addig a második háztartás a megtermelt mezőgazdasági árut hibrid regionális (külső formális és külső informális) piacokon adja el. („A szója, napraforgó az olajgyárba megy, Nagykárolyba. A búzából valamennyit eladok az Agromecnek, egy részét meg eladom feketén. Azt elviszik ezek a fuvarosok.” (József, 49 éves férfi, Mezőfény)

A kertgazdasággal foglalkozó mezőgazdasági vállalkozó ugyanakkor – az előbbi kettőtől eltérően – az előállított javakat rövid ellátási láncokban, azaz közvetlenül értékesíti, amihez főként a falun kívüli informális piachelyeket (Szatmárnémetiben a nagybani, Nagykárolyban pedig a termelői piacot⁵⁶), kisebbrészt pedig a lokális piaci csatornákat (a „háztól” értékesítést) veszi igénybe. Az utolsóként említett biogazda piaci stratégiája ugyanakkor mindhárom korábbi gazda magatartásától különbözik. Az adott háztartás árutermelése nem a regionális külső, hanem főként a nemzetközi (transzlokális) piacokra irányul: a tökmag nagyobb részét natúr formában egy magyarországi biotermékeket gyártó cégnél értékesíti. A külföldi felvásárló telephelyére – saját gépjárműjével és/vagy egy fuvarozó alvállalkozó segítségével – közvetlenül a család szállítja el a terméket. A Magyarországon feldolgozott árucikk (a kisajtott és palackozott biotökmagolaj) egy kis részét – termelői kedvezménytel – a család visszavásárolja az említett cégtől, amit a helyi és regionális informális piacokon (a családi, a rokoni és baráti hálózatok segítségével) Romániában értékesít.

⁵⁶ A család egész évben (tavasztól ősziig) a nagykárolyi termelői piacon saját standot bérel és tart fenn, ahol a háztartásfő anyósa adja el a zöldségeket (paprikát).

Mindazonáltal az egyes családi magángazdaságok divergens piaci integrációjától és erőteljes ágazati szakosodásától függetlenül⁵⁷ ezeknek a kis- és középvüzeteknek az egyik közös jellemzője, hogy többé-kevésbé megőrizték paraszti jellegüket.⁵⁸ A négy család közül három esetében – a biogazdálkodást folytató gazda kivételével – például hivatalosan nem bejegyzett vagy regisztrált vállalkozást működtet. Ezek fenntartásához külső pályázati erőforrásokat (a területi alapú támogatáson kívül) az elmúlt évtizedekben egyik háztartás sem vett igénybe. Az állami vagy nemzetközi agrártámogatási programokban minden érintett tulajdonos az egyéni (autonóm) termelés és értékesítés akadályát, illetve a fokozott ellenőrzésből eredő gazdasági, anyagi kockázatokat látja („soha nem igényeltem, és nem is fogok. Hallottam, sokan megbánták, jönnek az ellenőrzések, követni kell az áru mozgását, mi hova; így engem nem ellenőriz senki, és megvagyunk.”) A vállalkozás bevételeiről, kiadásairól könyvelést szintén egyik termelő sem vezet. („A papírokat toloom el magamtól, azt nagyon rühellem, nem vezetek semmit.” „Én semmit nem könyvelek, egyedül a permetezést vezetem, nem szeretek írni.”). Az egyes gazdaságok profilját nem egy átgondolt, közép- vagy hosszabb távú, részleteiben is kidolgozott gazdasági vagy üzleti terv, hanem rendszerint az évente változó árbevételek, jövedelmi viszonyok, illetve az azokra reagáló kísérletező gazdasági megoldások és tradicionális szokásgyakorlatok határozzák meg.

Külföldi munkamigráció: mezőgazdasági idénymunkások és egyéb, nem mezőgazdasági jellegű munkából élők⁵⁹

A vizsgált településen a gazdasági célú migráció, azaz a lokális agrártermelés és munkaerőpiac – időszakos vagy tartós – elhagyása több évtizedes

.....
⁵⁷ Az egyes gazdaságok termelés szerkezete nagyon erőteljesen specializált: a szántóföldi vagy kertgazdálkodás mellett (egy-két sertésen kívül) állattenyésztéssel egyik gazdaságban sem foglalkoznak.

⁵⁸ Szabó *i. m.* 2013.

⁵⁹ A külföldi munkavállalók közül a nem mezőgazdasági munkát végző, hanem a szekunder (ipari) vagy terciér szektorban (szolgáltatások) dolgozó munkavállalók gazdasági aktivitása több szálon is összefonódik a lokális agrárpiaccal és az azon belüli folyamatokkal. A rendszerváltás utáni gazdasági átmenetben a külföldi, főként ipari bérmunkából származó magasabb jövedelmek – ahogyan azt a fenti gazdálkodói életutak esetében többnél is látható volt – a kibocsátó települések mezőgazdasági szektorának, ezen belül például a családi magángazdaságok technikai, gazdasági fejlődésének (nagyobb értékű gépek, eszközök vásárlásának) az egyik fontos külső hajtómotorja volt és maradt napjainkra is. Ezenkívül a nemzetközi munkaerőpiacokon a magasabb presztízsű és jövedelmű, azaz nem mezőgazdasági szektorokban (ipari szak- és bérmunka) való bekerülés költségeit, a kibocsátó társadalomban elsősorban a tőkeerősebb háztartások tudják megfizetni, amelyek közül felülreprezentáltak a helyi társadalomban a nagyobb kapacitású és jövedelmű agrár-vállalkozások, illetve főfoglalkozású árutermelő családi mezőgazdasági üzemek. Ezért bár a tanulmány szűkebb tárgykörén, nevezetesen a mezőfényi társadalom *agrár*intett populációjának elemzésén a nem mezőgazdasági (szekunder, terciér) szektorban dolgozó migránsok gazdasági stratégiáinak vizsgálata látszólag „kívül” esik, ez utóbbira – tekintettel az egyes gazdasági szektorok közötti szerves, gyakorlati kapcsolatokra – a továbbiakban, ha nagyon vázlatosan is, de mégiscsak ki kell térnem.

hagyománnyal rendelkezik, és az egyes háztartásgazdaságokban lényegében farmtípustól függetlenül (vagyis mind a nagyobb, mind pedig a kisebb termelésvolumenű és jövedelmű agrárüzemek esetében) általánosan elterjedt és megfigyelhető jelenségnek tekinthető.⁶⁰ Bár reprezentatív – település szintű – adatok nem állnak a rendelkezésünkre, az általam készített interjúk és empirikus megfigyelések arra engednek következtetni, hogy a mezőgazdaságból élő családi magángazdaságok többsége – az idősebb generáció inaktívá válásával és a fiatalok elvándorlása, farmon kívüli (külföldi) munkavállalása miatt – legtöbbször vezető és utód nélkül marad. Ebből a szempontból figyelemre méltó, hogy a fentiekben – részletesebben is – bemutatott 7 családi gazdaságban összesen 15 gyerek született, ebből pedig 2018-ban a felnőtt, azaz 18 év feletti korcsoport kétharmada (9-ből 6 fő) már nem a születés helye szerinti országban, hanem tartósan külföldön (Németországban és Magyarországon) él, illetve dolgozik jelenleg is. Az otthon maradt kiskorúak (6 fő) egy része az iskola befejezése után – idősebb testvéreikhez hasonlóan – szintén a külföldi továbbtanulást vagy munkavállalást tervezi. (Az egyik, általam megkérdezett fiatal lány megfogalmazása szerint: „Gürizni, kínlódni itthon a semmiért? Inkább továbbtanulunk, egy diploma csak diploma, vagy kimegyünk dolgozni. Az itthon maradás nem opció.” 17 éves nő, Mezőfény)

A faluban látható mai migrációs praxisok különféle típusai (a tanulmányi célú elvándorlás, az egészség- és nyugdíjturizmus, a rövid vagy hosszabb távú külföldi munkavállalás, az időszakos vagy végleges áttelepedés) mindazonáltal olyan összetett jelenségeket és problémaköröket alkotnak, melyeknek alapos elemzéséhez – a kutatás jelenlegi fázisában – nem áll rendelkezésre megfelelő számú és minőségű interjú, illetve empirikus adat. A továbbiakban ezért az adott témával összefüggésben csupán néhány – a migráció és a lokális erőforrás-gazdálkodás szempontjából fontosabb – megfigyelés, illetve vázlatos megjegyzés megtételére szorítkozom.

Az egyik ilyen általánosabb szintű – a gazdálkodói és migráns életutakból kibontakozó – összefüggés, hogy a külföldi országokba irányuló migráció korábbi és mai, azaz az 1990-es években és a 2010-es éveket követően karakterizálódó modelljei egymástól több vonatkozásban is eltérő vonásokat mutatnak.

Az 1980-as évek végétől a migrációt kiváltó, fenntartó, mozgató döntésekben és azok közösségi interpretációjában például – a nyilvánvaló gazdasági motivációk mellett – az idősebb korosztálynál az egyik legfontosabb retorikai elem a nemzeti-kulturális affinitások (a „közös” német-sváb vagy „magyar” nyelv és származástudat) hangsúlyozása volt. Ez lehet az oka annak, hogy

.....
⁶⁰ A szakirodalom szerint a jövedelemdiverzifikáció és a termelés intenzifikációja – tekintettel arra, hogy e stratégiákhoz jelentősebb tőkegeneráló potenciál szükséges – főként a nagyobb méretű családi gazdaságoknál fordul elő, a farmon kívüli pluriaktivitás és a fiatalabb generáció tartósabb elvándorlása, munkaerő-migrációja pedig inkább a kisebb családi üzemekre jellemző. Jervell, Anne Moxnes: *Changing Patterns of Family Farming and Pluriactivity. Sociologia Ruralis*, 39. 1999/1. 110–116; Ilbery *i. m.* 1991; Meert et al. *i. m.* 2005.

a mezőfényi lakosok közép-európai – elsősorban Németország, Ausztria, valamint Magyarország felé irányuló – mobilitásának első korszakát korábban (a tanulmány településtörténeti fejezetében) az etnikai migráció fogalmával írtam le.

Az elmúlt három évtizedben azonban a munkamigrációról a lokális társadalmon belül is számos újszerű ismeret, közösségi és egyéni tapasztalat halmozódott fel. A fogadó országokban elszenvedett státuszvesztés, az etnikai, a gazdasági diszkrimináció élménye, a nemzetközi kapitalista nagytőke (például Polipol, Phónix és más multinacionális cégek) megjelenése a szatmári régióban, vagy akár a szélsőjobboldali nacionalista-populista mozgalmak megerősödése a kelet-közép-európai kibocsátó országokban⁶¹ a helyi lakosság körében is a külföldi (ezen belül különösen a németországi) munkavállalásnak a korábbiaktól alapvetően eltérő, újszerű értelmezéseit, percepcióit alakította ki. („A német pénzt nekünk nem akar adni, a nagytőkések ide keresni jönnek, nem rokonkodni: ígéri a nagy fizetést, oszt nem fizetnek semmit, csak dógoztatnak a semmiért” [53 éves nő, Mezőfény]. „Németország sem az, ami volt – ezt tudjuk, látjuk. A migránsok Németországban vannak, élhetetlen a város, itt sokkal nyugodtabb életünk van” [60 éves férfi, Mezőfény]. „Oda én nem megyek dógozni, Nyugatra, ne haragudjon. Az én pénzemem, az én izzadságomon nem fog a német gazdálkodni. Lehet, hogy butaság, hogy én földhözragadt paraszt vagyok, de én azt szeretem, ha én azt a földet megszántom, bevetem, és látom annak a jövőjét, hogy azt én csináltam, és szépen nő, én ilyen vagyok” [49 éves férfi, Mezőfény].)

Részben ezzel magyarázható, hogy az etnikai identitás (a sváb származástudat) mint a migráció költségeit csökkentő szimbolikus erőforrás⁶² az általam megkérdezett fiatalok diskurzusaiban, mindennapi interpretációs gyakorlataiban ma már nem, vagy legalábbis csak nagyon partikuláris szerepet játszik.

A másik – az előzőnél talán fontosabb szempont –, hogy napjainkban a fiatalabbak körében a migrációs döntéseket nem a korábbi – a poszt szocialista gazdasági, politikai átmenetet jellemző – tömeges munkanélküliség, hanem sokkal inkább fogyasztáscentrikus szempontok határozzák meg. A Mezőfényen megfigyelhető munkamigrációs gyakorlatok – az érintett korcsoport nézőpontjából – ezért ma már elsősorban nem a foglalkoztatási válság ellensúlyozását,

⁶¹ *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája.* Szerk. Feischmidt Margit – Glózer Rita – Ilyés Zoltán – Kasznár Veronika Katalin – Zakariás Ildikó. Budapest, L'Harmattan – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014.

⁶² Fox, Jon E.: Vándorló nemzet(i) identitások. Erdélyi vendégmunkások Magyarországon. In: *Erdély-(de)konstrukciók.* Szerk. Feischmidt Margit. Budapest – Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2005, 103–122; Gödri Irén: Bevándorlás és etnicitás összefüggések nyomában. In: *Változó migráció – változó környezet.* Szerk. Hárs Ágnes – Tóth Judit. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010, 87–124; Pulay Gergő: A vendégmunka mint életforma. Széki építőmunkások Budapesten. In: *Erdély-(de)konstrukciók. i. m.,* 2005, 143–162; Sík Endre: Erdélyi menekültek Magyarországon. In: *Társadalmi riport 1996.* Szerk. Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György. Budapest, TÁRKI, 1996, 516–533.

hanem, úgy tűnik, sokkal inkább a lokális egyenlőtlenségek (a kialakult aszimmetrikus tulajdon- és birtokviszonyok, illetve növekvő jövedelmi különbségek) globális keretek között történő kiegyenlítését szolgálják. Ehhez pedig az érintett társadalmi csoportoknak a külföldi munkavállalás olyan alternatív gazdasági erőforrásokat (anyagi és egyéb javak) biztosít, amelyek termelésének, fogyasztásának és redistribúciójának a helyi társadalmon belül jelenleg nincsenek meg a feltételei.

Mezőfényen – az előzetes tapasztalatok szerint – a gazdasági célú, leginkább a cirkuláris migráció kategóriájával⁶³ leírható kortárs transznacionális mozgásoknak két jellemzőbb formája van:

1. Az egyik a külföldön (főként Németországban és Franciaországban végzett) mezőgazdasági idénymunka (málna-, eper-, spárga-, répa-, almasedés és -termesztés), amelynek a társadalmi bázisát a lokális társadalom hátrányosabb helyzetű, magasabb iskolai végzettséggel és nyelvtudással nem rendelkező rétegei képezik. E munkavállalói körben felülreprezentált – de egyáltalán nem kizárólagos – a roma etnikai népesség aránya, amelyek tagjai (Románia 2007-es Európai Unióhoz való csatlakozása után, illetve a határok átjárhatóbbá válásával) fokozatosan hagyta el az olcsó béreket kínáló helyi (informális) munkaerőpiacokat, és vándorolt a jobb anyagi feltételeket biztosító nyugati országok agrárpiacai felé. 2018-ban a faluban nagyüzemi bogyógyümölcs-termesztéssel foglalkozó francia agrárbefektető 16 roma és egy nem roma napszámost alkalmazott Franciaországban, ahol a saját földterületeiről hiányzó hazai munkaerőt a relatíve olcsóbb erdélyi vendégmunkásokkal próbálta pótolni. Németország irányába a mezőgazdasági idénymunkások rekrutációját szintén egy helyi alvállalkozó („toborzó”) végzi, ahová évek óta több tucat mezőfényi lakos érkezik. Mindkét csoport korhatára – a kifejezetten nehéz fizikai munkák miatt – viszonylag alacsony, maximálisan 45 év. („Ott hajolni kell, a nagy ládákat emelni, és 15-17 órát dolgozni egy nap, vagy többet, mert ott kihajtják az embert. Napi 17 óra munka, az egy kicsit sok. És akkor hazajönnek 3-4000 euróval, amiből itthon tudnak csinálni valamit.” [22 éves nő, Mezőfény]) Az említett célszágokba a roma munkavállalók rendszerint családdal, a nem romák azonban inkább egyedül utaznak ki dolgozni, ahol évente három-hat hónapot töltenek. A külföldön megkeresett jövedelmet a kibocsátó társadalmon belül, a családi háztartásgazdaságokban (adósságok kifizetésére, ház-, telek- vagy gépkocsivásárlásra,

⁶³ A cirkuláris vagy ingázó jellegű migrációs mozgásokat Stola a „kvázimigráció”, míg Okólski a „befejezetlen migráció” fogalmával írja le. A két kifejezésen mindkét szerző elsősorban a szezonális, alkalmi munkavállalást, valamint az álturizmus (kereskedő- és bevásárlóturizmus) jelenségkörét tárgyalja, amelyekben a migránsok számára a letelepedés elutasítása, azaz a rövid idejű külföldi tartózkodás stratégiai elem. Stola, Dariusz: Two kinds of quasi-migration in the middle zone: Central Europe as a space for transit migration and mobility for profit. In: *Patterns of migration in Central Europe*. Eds. Wallace, Claire – Stola, Dariusz. Basingstoke – New York, Palgrave, 2001, 84–104; Okólski *i. m.* 1998.

lakásfelújításra és/vagy -bővítésre, valamint nagyobb értékű fogyasztási cikkek beszerzésére) költik el. A vendégmunkából származó bevételek gyors felélése, hasznosítása („elfogyasztása”) az adott családokat újabb/további migrációs mozgásokra készíteti, vagyis a migrációt intézményesen újratermelő gazdasági faktorként működik.⁶⁴

2. A munkavállalási célú migráció másik típusa a külföldön (főként Németországban) vállalt szak-, illetve betanított bér munka, amit a román állampolgárok különféle – elsősorban élelmiszeripari vagy kereskedelmi vállalatok (húsfeldolgozó- és/vagy csomagológyárak, áruházi raktárüzemek) alkalmazottjaiként végeznek. E formális munkakerőpiaci szegmensekben a munkavállalás egyik feltétele a hivatalosan bejelentett lakcím, amelynek költségeit (a magas németországi ingatlanbérleti díjakat és az előzetesen megfizetett több havi kauciót) az érintett személyek csak komoly nehézségek árán tudják előteremteni. Ez a munkavállalási forma ezért – a mezőgazdasági idénymunkához képest – Mezőfényen a magasabban kvalifikált (azaz nyelvtudással, legalább érettségivel rendelkező) és a konszolidáltabb anyagi háttérből érkező fiatalok körében figyelhető meg elsősorban. Ilyen stabilabb egzisztenciális körülmények közül származik – az általam megkeresett fiatalok közül – például az a 28 éves fiú is, aki (felsőfokú tanulmányait két szemeszter után abbahagyva) 2015-től több országban is szerencsét próbált. 22 évesen először – rokoni kapcsolatai segítségével – egy évig Cambridge-ben élt, itt egy gabonátároló üzemben („magtárban”) fizikai munkásként dolgozott. Ezt követően egy nemzetközi munkaközvetítő cégen keresztül – barátnőjével és több mezőfényi fiattal együtt – Németországban, egy internetes raktáráruházban talált munkát, ahol jelenleg logisztikai (szállítmányozási, beszerzési) feladatokat lát el. A huzamosabb külföldi munkavállalást és kitelepedést esetében – ahogyan az alábbi interjúrészlet is tükrözi – nem pusztán az anyagi (materiális) javak megszerzése, hanem az életmód és életforma *minőségére* vonatkozó komplex szempontok motiválták. Ilyen lehet például a) a külföldön rövidebb munkaidővel megkeresett magasabb bér, vagyis a rendelkezésre álló szabadidő mértéke, b) a háztartás erőteljesebb tőkeakkumulációs képessége, azaz a családi fogyasztási kapacitásához igazodó, rugalmasabb költségvetési korlát, c) a szakmai képzettséggel együtt járó előkelőbb társadalmi presztízs és stabil

⁶⁴ A migrációs mozgások reprodukcióját motiváló tényezőket (a gazdasági, kulturális, szociális tőke aszimmetrikus eloszlását a kibocsátó- és fogadó országok között) részleteiben is elemzi Czaika, Mathias – Vothknecht, Marc: Migration and aspirations – are migrants trapped on a hedonic treadmill? *IZA Journal of Migration*, 3. 2014/1. 1–21; Blaskó Zsuzsa – Gödri Irén: Kivándorlás Magyarországról: szelekció, célszám-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia*, 2014/4. 271–307; Gödri Irén: *Elvándorlási szándékok – álmok és konkrét tervek között. A migrációs potenciál jellemzői és meghatározó tényezői a 18–40 évesek körében Magyarországon*. Budapest, KSH Népszámszámítási Kutatóintézet, Kutatási jelentések 98, 2016.

munkaerőpiaci pozíció, d) az állami-bürokratikus szervezetek demokratikusabb működése (a racionális, vagyis az etnikai diszkrimináció, a korrupció és a privilégiumok nélküli hivatali ügyintézés). Vagy akár (e) a relatíve magasabb életszínvonallal összefüggő egyéni biztonságérzet, szubjektív megelégedettség érzése is.⁶⁵

„B. S.: Fel sem merült, hogy itt, Romániában keresel valamilyen munkát? S. M.: Nem. Hogy mondjam, ott kint, Németbe' kevesebbet dógozol körülbelül négyszer annyi fizetésért, mint amit itthon kapnék több munkáért (a). Ha el akarunk érní valamit, akkor innen az nehéz. A gyerekünk egy olyan környezetben nőjön fel, ahol nem kell mindig a pénz miatt idegeskedni, mint itthol. Ne kelljen beosztani úgy a pénzt, mint itthol, hogy a hónap végén most van még, vagy nincs. Ha van az utolsó hét a hónapból, akkor itt nem engedhetsz magadnak több mindent (b). Vagy ha itt csinálsz egy egyetemet, akkor sincs biztosítva a gyerekek az állás. Ha ott kint ugyanezt megcsinálja, az egyetem beteszi dolgozni, az egyetem már biztosítja neki a munkahelyet (c). Ott minden sokkal egyszerűbb. B. S. Nem fogsz visszajönni? S. M.: Nem, nem érdemes. Ott minden könnyebb. Akármit el kell intézzünk, sokkal egyszerűbben el lehet, mint itthol (e). A hivatalokban az emberek is kedvesebbek. Ott nem úgy van, hogyha nem beszéled a román nyelvet, és lenéznek... B. S.: De te beszélsz románul, ez neked itthon sem probléma, nem? S. M.: Persze, de ha tudsz románul, itt az emberrel akkor is lekezelőek (d). B. S. Akkor ezek szerint az, hogy kint vagy külföldön, nem csak pénz kérdése? Hogyha itt megemelnék a fizetésedet, visszajönnél? S. M.: Nem, most már nem, de akkor még lehet, hogy elgondolkodnák rajta, de attól még itt [Romániában – B. S.] az a kényelem nem lenne meg (e).”

A példaként említett fiatal férfi és barátnője a külföldi munkából származó jövedelmet (havonta összesen nettó 2750 euró) a célszországban költi el, amit főként saját társadalmi integrációjuk kiadásaira (ingatlan bérlésére, németnyelv-tanulására, saját tulajdonú ház vásárlását szolgáló előtakarékosági számla fizetésére, illetve bizonyos presztízstárgyakra, például magasabb értékű gépkocsi megvásárlására) fordítanak.

A nemzetközi migráció hatására megerősödő új életvezetési, fogyasztási normák és értékpreferenciák – a szociális hazautalások (social remittances) – révén⁶⁶ a kibocsátó településeken maradt fiatalokat (az erőteljes önkiszákmá-

⁶⁵ Fred Hirsch szerint a modern társadalomban egyre több fogyasztási cikk válik *pozicionális terméké*, amelyek funkciója nem a szükségletek kielégítése, hanem a társadalmi státusz demonstrálása. Hirsch, Fred: *Social Limits to Growth*. Cambridge, Harvard University Press, 1976.

⁶⁶ A „social remittances” fogalmát egy amerikai szociológus, Peggy Levitt – a migrációs jelenségek közgazdasági paradigmájának kritikájából kiindulva – vezette be a tudományos diskurzusba annak érdekében, hogy a társadalmi transzferek jelentőségére irányítsa a figyelmet. E megközelítés szerint a migránsok olyan transznacionális utazók (transnational travellers), akik nem csupán anyagi javak, hanem újszerű elképzelések, tudásgyakorlatok, identitások, kulturális, társadalmi tőkék cseréjét is megvalósítják a küldő és fogadó országok között. Ebben a keretben a „szociális hazautalások” – a szerző megközelítése

nyolásra, fizikai munkavégzésre és gazdasági pluriaktivitásra építő) családi agrártermelés elhagyására ösztönzik, ami a még működő mezőgazdasági üzemek jelentőségének további csökkenéséhez, erodálódásához vezethet a faluban. (Az egyik gazda ezzel kapcsolatban a következőképpen fogalmazott: „Ahhoz, hogy megteremtsük azt az anyagi biztonságot – én magunkról beszélek –, nekünk nagyon sokat kell dolgozni: állatokat, tehenet tartottunk most is, régen a tejcsarnokba kellett – még munka mellett is – menni, bikákat tartottunk, sokat dolgoztunk. Énszerintem a mai fiatalok ezt már nem akarják. Mindenki abból szeretne megélni, amit a munkahelyén reggel 8 órától megkeres, tehát pluszban már nem akar dolgozni senki...” (62 éves férfi, Mezőfény).

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányomban Mezőfényen, egy szatmári sváb településen végzett gazdaságtropológiai kutatás első tapasztalatait összegezve arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a rendszerváltás után megváltozott politikai, gazdasági, szociális környezethez – az új tulajdoni, birtok- és piaci viszonyokhoz – a lokális társadalom mezőgazdasági termelésre specializált csoportjai milyen hétköznapi megélhetési és jövedelemszerzési stratégiák segítségével alkalmazkodtak.

A kilencvenes években a tervgazdaságból a piacgazdaságba történő átmenet – a gazdasági recesszió, a foglalkoztatási és megélhetési válság stb. – a vizsgált faluban is megváltoztatta az egyes háztartások anyagi és egyéb kondícióit, ami egy új döntéshozatali ciklus (decision-making cycle)⁶⁷ kialakulásával járt együtt. Ennek megfelelően a helyben élő lakosság az átalakuló gazdasági, strukturális körülményekhez nagyon sokféle és meglehetősen komplex megoldásokkal, technikákkal alkalmazkodott (2. táblázat).

.....
alapján – a lokális szintű kulturális diffúzióknak a migráció által vezérelt egyik meghatározó formája, amely mindkét társadalom belső szerkezeti felépítésében, esetenként azok politikai és egyéb intézményeiben is radikális változásokat idézhetnek elő. Levitt, Peggy: Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion. *The International Migration Review*, 32. 1998/4. 926–948; Uő: *The Transnational Villagers*. Berkeley, University of California Press, 2001; Uő: Transnational migration: Taking stock and future directions. *Global Networks*, 1. 2001/3. 195–216.

⁶⁷ Bowler et al. i. m. 1996, 289.

2. táblázat. Divergens gazdasági stratégiák a mezőfényi társadalomban (2018)

Forrás: saját szerkesztés

1. Gazdálkodási forma	2. Gazdasági csoportok	3. Cselekvéstípusok	4. Adaptációs technikák
Kollektív nagyüzemi termelés	Agrármenedzserek		Az egyéni agrártermelés (a föld, a tőke, a termelési eszközök) horizontális integrációja és intenzívesítése – Intézményi diverzifikáció: árufeldolgozás (pékesség, malom stb.), speciális szolgáltatások nyújtása: a kapacitásfőlösleg (gépek, eszközök) „értékesítése”, „áruba bocsátása”
	Kvázis-mezőgazdasági termelők	Expresszív cselekvések, főként lokális erőforrások (föld, pénz- és humántőke, munkaerő stb.) megszerzésére és felhasználására építő „gazdaságpolitika”	A mezőgazdasági üzem redukciója: – Az egyéni/családi agrártermelés szintjének csökkentése (részleges – teljes, időszakos – végleges felhagyása), farmon kívüli nem mezőgazdasági tevékenységek és foglalkozások végzése – A családi földtulajdon bérbeadása, használati jogának átruházása vagy végleges értékesítése
Egyéni/családi magántermelés	Háztáji élelmiszer-termelésben részt vevő csoportok Poszttradicionális árutermelő/önellátó parasztgazdaságok		A mezőgazdasági termelés diverzifikációja; az üzem szinten tartása, a termelési és kereskedelmi kapacitás növelése vagy átmeneti leépítése: – Új földterület (szántó, kaszáló, erdő stb.) vásárlása, bérlése és/vagy értékesítése – Új termelési technológiák és alternatív (a helyi társadalom gazdasági hagyományaitól eltérő) növénykultúrák bevezetése – Mezőgazdasági (ágazaton belüli vagy termelési struktúrák közötti) specializáció – Mezőgazdasági tevékenységen belüli (on-farm) és azon kívüli (off-farm) diverzifikáció
	mezőgazdasági vállalkozók		

<p>1. Gazdálkodási forma</p>	<p>2. Gazdasági csoportok</p> <p>Külföldi mezőgazdasági idénymunkások</p> <p>Ipari, üzemi bérmunkások, szolgáltatási szektorban dolgozók</p>	<p>3. Cselekvéstípusok</p> <p>Instrumentális cselekvések, külső, a lokális társadalmi struktúrán kívüli erőforrások (föld, pénz- és humántőke, munkaerő stb.) megszerzését, bevonását célzó „gazdaságpolitika”</p>	<p>4. Adaptációs technikák</p> <p>Jövedelemdiverzifikáció: a farmon kívüli mezőgazdasági és nem mezőgazdasági jövedelmek becsatornázása: – A saját munkaerő külföldi piacon történő értékesítése („áruba bocsátása”)</p>
-------------------------------------	---	---	--

A vizsgált faluban az egyik ilyen technika az egyéni, kisüzemi agrártermelés (a föld, a tőke, a termelési eszközök) horizontális, nagyüzemi (ipari) termelésbe történő integrációja volt. A kilencvenes évek elején ezt a status quo stratégiát – amely az államszocialista korszakban kialakult kollektív gazdálkodási forma rendszerváltás utáni megőrzésére, fenntartására épült – elsősorban a tőkehiánnyal (kis földterülettel, kevés technikai eszközzel és munkaerővel stb.) vagy hivatalos munkahellyel rendelkező egyének, családok választották. A helyi agrárpiac szereplői közül – számarányát tekintve – jelenleg is ez a kvázi-mezőgazdasági tevékenységet folytató réteg a legnagyobb.

A másik az egyéni gazdálkodás revitalizációja, vagyis az önellátó/árutermelő családi kisüzemek vagy közepes agrárvállalkozások (újra)alapítása volt. Ez a mezőgazdasági termeléshez való (kényszerű, kísérletező vagy tudatos) visszatérés az agrártevékenységhez nagyon eltérő módon kötődő foglalkozási csoportokat – őstermelők, önfoglalkoztató gazdák, kényszervállalkozók és segítő családtagok, részmunkaidős foglalkoztatottak stb. – alakított ki, amelyek egymáshoz képest is igencsak eltérő adaptációs technikákat (a mezőgazdasági üzem redukciója; a mezőgazdasági termelés diverzifikációja; az üzem szinten tartása, a termelés- és kereskedelmi kapacitás növelése, átmeneti vagy tartós leépítése) alkalmaznak.

A helyi agrárpiacot domináló szereplők (agrármenedzseri réteg, kvázi-mezőgazdasági termelők, háztáji élelmiszer-termelést végzők, poszttradicionális árutermelő/önellátó gazdaságok, mezőgazdasági vállalkozók) e technikák segítségével elsősorban a település belső, azaz már meglévő, lokális erőforrásainak (föld, pénz- és humántőke, munkaerő, termelési eszközök) a mobilizálására, kisajátítására, megszerzésére vagy redistribúciójára törekednek.

A gazdasági adaptációnak van azonban egy másik – az előbbiektől eltérő – formája is, amely segítségével a helyi lakosság (a kilencvenes évek elején elsősorban az állami foglalkoztatásból kiszorult, jelentősebb tulajdon és mobilizálható pénztőke nélkül maradt, később más társadalmi rétegek tagjai is) külső, vagyis a lokalitáson kívüli piacok és gazdasági erőforrások becsatornázását próbálta elérni. A vizsgált településen – megközelítem szerint – ilyen instrumentális cselekvéseknek⁶⁸ tekinthetők az államhatárra mint gazdasági

⁶⁸ Az expresszív és instrumentális cselekvések mint különböző típusú erőforrások, tőkefajták előállítását szolgáló stratégiák fogalmához lásd Lin, Nan: *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001, 17–19. A hétköznapi gazdaság cselekvésekben – a „külső” (transzlokális) és „belső” (lokális) erőforrások, jövedelemgeneráló tevékenységek – természetesen a valóságban nem választhatók el élesen egymástól; egyetlen háztartás esetében is azt látjuk, hogy általában azok nem „tiszták”, hanem vegyes gazdasági struktúrákat alkotnak. Az agrártermelésből élő mezőfényű háztartásgazdaságoknak – amint azt a tanulmány főszövegéből is láthattuk – a farmon kívüli európai uniós, állami támogatások vagy például a nemzetközi munkavállalásból származó időszakos jövedelmek ugyanúgy fontos részét képezik a családi bevételeknek, mint a farmon belüli gazdasági tevékenységhez kapcsolódó jövedelmek. Az egyes típusok megkülönböztetése azonban – megközelítem szerint – analitikus szempontból mégiscsak fontos, hiszen a fent említett cselekvéstípusok az adott helyi társadalomban különböző modalitású erőforrás-gazdálkodási döntéseket jelenítenek meg. Ezáltal pedig a javak

erőforrásra építő stratégiák: a munkavállalási célú migráció bizonyos típusai is (a külföldi mezőgazdasági idénymunkát vagy a szak- és ipari bér munkát végző munkavállalói csoportok tevékenysége).

Ebből a szempontból – általánosabb szintről személve – úgy tűnik számomra, hogy a helyi társadalomban a mezőgazdaságra specializált népesség gazdasági cselekvései dezintegrált (szinte családonként/háztartásonként változó jövedelemgeneráló) rendszert alkotnak, amelyben – akár egyetlen család esetében is – a farmon belüli (endogén) és kívüli (exogén) források és tevékenységek változatos módon kapcsolódnak össze: kiegészítik, helyettesíthetik egymást, vagy akár egyik jövedelmi forrás és gazdasági cselekvéstípus versenyezhet is a másikkal.

A gazdasági és jövedelmi diverzifikációnak ezek a formái a rendszerváltás utáni gazdasági recesszió éveiben a javak termelésének, fogyasztásának és piaci cseréjének egy nagyon rugalmas, többszintű (multiplikatív, egyéni és közösségi) szerkezetét alakították ki, amelyek hibrid lokális erőforrás-gazdálkodási politikákra épülnek. Az elmúlt évtizedekben – megközelítésem szerint – a helyi társadalomban mindez növelte az egyes háztartások ellenálló képességét (rezilienciáját),⁶⁹ elősegítette tehát, hogy a családi/egyéni gazdaságok az előre nem prognosztizálható eseményekkel, gazdasági és egyéb válságjelenségekkel szemben relatíve eredményes megoldásokat dolgozzanak ki.

.....
előállításának, konverzióinak és elosztásának meglehetősen eltérő felépítésű hálózatait és gazdaságpolitikai modelljeit tükrözik.

⁶⁹ A reziliencia (rugalmas ellenálló képesség) fogalmának meghatározását és az ehhez kapcsolódó kutatási paradigmák jó összefoglalását lásd Székely Iván: Reziliencia: a rendszerelméletől a társadalomtudományokig. *Replika*, 94. 2015/5. 7–23.

